D. Panýrek:

Znamenaní.

VELUT
ARBOR
ÆVO

ZNAMENANÍ.

NAPSAL

DR. DUCHOSLAV PANÝREK.

V PRAZE.

Vydalo Nakladatelské Družstvo Máje.

Tiskem Dr. Ed. Grégra a syna

LIBRARY
JUN 12 1990
UNIVERSITY OF TORONTO

ZNAMENANÍ.

„Varuj se zrzavých a kudrnatých!“

Řeč lidu.

ZNAMENANÝM

VĚNUJE

SPISOVATEL

PŘEDMLUVA.

Netřeba poznamenávati, že knihu diktoval soucit k nezaviněně trpícím, lidskou zlobou pronásledovaným, jichž strasti více duševní než tělesné jako lékař měl jsem příležitost tolikrát sledovati.

Několik skupin »znamenaných« úzký rámec knihy zařaditi už nedovolil. Čtenář nalezne je v Květech 1903 (Rasa Quasimodova), ve Světozoru 1898 (Upír) a jinde.

Kdo by shledal knihu nedelikátní, nechť uváží, že jinak nelze působiti proti rozšířenému — i v kruzích t. zv. vzdělanců — nezpůsobu posmívati se tělesným vadám nepřítomných a někdy i přítomných.

V Praze, v říjnu 1904.

Dr. *Duchoslav Panýrek.*

HOŘÍ . . . .

Téměř každý pluk má svého »znamenaného«.

Hned povím, jaký význam má to slovo. Znamenanými nazvalo lidské milosrdenství a lidská láska nešťastníky, kteří podlehnuvše neštovicím odnesli si pro celý život nesmazatelné stopy hrozné té choroby na tváři. Těm především náleží titul »znamenaných«, který však mimo to i šilhavým, zrzavým, nebo jinou nápadnou vadou těla od přírody obdařeným bývá s nevšední laskavostí udělován.

Náš hrdina měl všechny vlastnosti, které ho opravňovaly k doživotnímu bezplatnému užívání toho titulu. Narodil se v bídě a nouzi v jednom z oněch nezdravých podzemních bytů Prahy, jež jsou pravým semeništěm rozmanitých chorob a které do-

mácí pán pronajímá chudině jen z toho humanního účelu, že nemůže k ničemu jinému místností těch upotřebiti. Čerstvé viktualie by tu shnily, avšak prostor takový ještě velmi výhodným může býti přístřeším pro chudinu. Je pravda! Před deštěm je chrání — za to však po zdi leckdy tekou potůčky. Což je o trochu vlhkého, studeného vzduchu — a na ten se chudina příliš neohlíží. Ani jí na to času nezbude při stálé té honbě za skývou chleba.

V takovém ovzduší vyrostl X. Když byl dvanácte let stár, padl za oběť chorobě, která tenkráte v Praze epidemicky zuřila — neštovicím.

Nezemřel sice, vždyť citliví sousedé říkali: »Mráz kopřivu nespálí,« ale odnesl si přece památku. Tváře jeho, které na počátku jakoby posety byly puchýřky, později jednolitým krunýřem ze samých pevných stroupků se skládajícím byly obrněny a když vstal, byl jeho obličej jedna jizva. Točily se tu nepravidelné a bílé ty čáry jako červíci sem tam, podivné tvoříce kresby na lících, bradě a zvláště na nose. Pro jeho tvar nynější již plným právem zasluhoval jeho majitel název »znamenaný«.

Šilhavé oči, které svou barvou prozrazovaly příbuznost se zrzavým vlasem, doplňovaly sličnou tu tvář na obrázek, který byl sice ohyzdným a odpuzujícím, ale tak ná-

padným a nezvyklým, že každý, kdo ubohého potkal, s podivením, ošklivostí a zřídka s pocitem soustrasti za ním se ohlédl.

Život jeho míjel tak, jako všem, kteří nevědí dnes, zda zítra budou jísti. Jeho rodičové, když vyrostl, přestali se oň starati a on jich nevyhledával. Jen tu a tam přespal slotnou nějakou noc v bídném podzemním obydlí, na něž nepoutaly ho žádné pěkné vzpomínky. Žil jako pes bez pána, jenž nasytí svůj hlad tu pohozenou kostí, onde kurkou chleba.

Jeho duše byla pravým obrazem těla. Byla ošklivá a marně bys pátral v ní po malém koutku dobrém. Sklízeltě všude jen opovržení, nenávisť, tvrdost, ba zlomyslnost a tudíž duše jeho přijala všecky ty vlastnosti a stala se zlou. Byl povahy mstivé. Trpěl mnoho a bylo tedy přirozeno, že vznikla v něm snaha, odvděčiti se za utrpení. Neměl nikde přítele a nebyl tudíž sdílným, uvyknuv každého člověka bez vyjímky považovati za svého nepřítele. Tak přiblížil se náš »znamenaný« ku stáří, ve kterém stává se člověk »daní krve«. X. byl odveden. Byl dosti silný a odpuzující jeho tvář nedovedla ho uchrániti před vojančinou. Přidělili ho ku službě ve vojenské nemocnici, kde brzy ve přísné kázni odložil některé své chyby, ač větší část špatných

vlastností nadále činila ho tím, čím byl doposud — zlým, mstivým člověkem.

* *

*

Poprvé setkal jsem se s X. když byl vojákem. Byly mu svěřovány nejhorší práce . . . když se ozval, byl zavřen. Ve vězení nebyl věru vzácným hostem. Hejtman, velitel oddělení, trestával ho velice přísně, zanevřel tedy X. nejprve na starého setníka. Při visitaci generálmajora, šel si X. na hejtmana stěžovati. Ale špatně pochodil. Byl na to nevím již po kolikáté zavřen.

Když byl propuštěn z vězení a poprve vyšel na svěží vzduch, kráčela kolem kasáren dívčina. X. ji pozdravil a přidružil se k ní. Jaký to kontrast. Ošklivý a zrzavý X. a hezounké plavovlasé děvče. Divil jsem se, že trpěla takového zlého ohyzdu po svém boku.

Znali se. Byli prý z jednoho domu. X. se s ní častěji scházel a pochopitelno, že nepomýšlel při tom na nic dobrého.

V té době počal mne zajímati. Jeho život zdál se mi pravým psychologickým oříškem. Byl bych si přál, aby pěkná, jasná tvář jeho dívčiny byla ho polepšila, byla mu paprskem života lepšího.

* *

*

Časně z jara se X. rozstonal. Teploměr stoupal vždy vysoko, když ráno měřil jsem mu teplotu. A bylo to na něm zjevno, že neochuravěl lehce. Stal se zamlklým, zamyšleným a často se modlil.

»Dne 24. března o 9. hodině večer zemřel X.,« hlásil mi opatrovník, když jsem se po něm tázal, nevida ho v jizbě, kde dříve ležel. »Zítra bude míti pohřeb!«

Den na to otevřela se odpoledne veliká, žlutočerná vrata vojenské nemocnice a prostý, černý pohřební vůz vyvezl jeho tělo k odpočinku věčnému. Mezi zevlujícím lidem pátral jsem marně po tváři dívčiny.

Po několika dnech tázala se stráže u dveří nemocnice mladá dívka po zesnulém. Voják, který tu stál, nevěděl o něm ničeho i odkázal ji do přijímací kanceláře, kde jí pověděli, že zemřel.

Poděkovala chvějícím se hlasem a rychle odcházela. Zahlédl jsem ještě, jak slzy zalily jí oči, jak stékaly po lících, jež náhle pobledly a jak bouřlivě dmula se jí hruď.

Milovala ho.

Kdož ví, zda smrtí jeho nebyla zbavena strastí hroznějších, dlouhých, nepomíjejících.

Všední příběh, není-liž pravda?

* *

*

X. nestál za nic, protože byl »znamenaný«. A »znamenaný« byl, protože nestál za nic. Tak usuzuje lid.

X. byl trojnásob znamenaný. Byl zrzavých vlasů — vousy ještě neměl — šilhal a měl dolíčky po neštovicích — a tak neušel osudu znamenaných — byl zlý.

Plavovlásky i dívky černovlasé i kaštanových vlasů mohou býti hezké a mohou býti ošklivé. Nestanou se proto stigmatisovanými. Jen ryšavé vlasy nesmějí míti, nechtějí-li býti předmětem veliké pozornosti tím nápadnější, aspoň u nás, čím červenější je vlas jejich.

Jsou národové, u nichž je rudý vlas a vous častým zjevem, na př. u Španělů, a tu se pokládá, zvláště u žen, za jednu z vlastností krásy, právě tak, jako Francouzky říkají o bradavičkách v obličeji se štětičkou černých, rozčepýřených chloupků »*c'est la beauté*«, to jest krása, protože je má skoro každá. Kdyby byly zjevem řídkým, jistě by za attribut krásy nebyly prohlašovány. Právě tak ryšavé ženy u nás jsou zjevem dosti řídkým. A proto jsou tak nápadny a neoblíbeny. Každý se za zrzavým děvčetem ohlédne, mnohý s posměškem.

K tomu přistupuje ještě stará tradice, dle níž od pradávna osoby nepěkných rysů povah byly ryšavé. Zrádcové, intrikáni, vrahové úkladní, podvodníci a podobné

sympatické zjevy sociální v divadelních kusech, belletrii a — podivno — i v životě dosti často bývají ryšaví. Toho se uchopilo umění herecké a bez váhání takové odporné typy divadelní znázorňuje ryšavou parukou, ryšavými kníry nebo plnovousem.

Operní tradice ve Vilému Tellu předvádí takto přírodou vyšnořeného hlasatele Gesslerova (p. Krössing na Národním Divadle), v Carské nevěstě chlípný lékař Bomelij je také zrzavý. Kati se v opeře znázorňují vždy ryšaví. Klassicky maskou i hrou, ač beze slov — takovou povahu předvedl p. Karásek jako Roberti v Tosce od G. Pucciniho na pražském jevišti. Když ve 2. jednání přinesou zmučeného malíře Maria Cavaradossiho do salonu Scarpiova a složí jej na pohovku, kráčí za soudci Roberti, veliký ryšavec s posupně staženou tváří a cestou ke dveřím ohlédne se po své oběti. Jaký to znalecký pohled. Jediný pohled přes rameno letmo vržený a co je v něm psychologie dobře zabarvené, jakoby byl přišel vskutku kat ten z let 1800, z papežského státu, z policejního režimu Scarpiova. Netvor zrzavý, ohavný . . .

Takových dokladů z literatury divadelní na kopy mohl bych uvésti. A také z literatury. Z ní jen jeden typický příklad.

F. X. Svoboda má ve svém mohutně založeném románu Řeka také takovou ryšavou episodickou figurku. Svobodovy portrety bývají věrné psychologicky a i malbou přiléhavé. Také ten ryšavý žid je takový.

›Předstoupili před žida, který byl samý ryšavý vous, ba který měl i na nose vousy a podali mu několik metrů dlouhý vzorník.‹

To se ví, že žid děti okradl. Nedal jim za vzorník, na němž celé noci pracovaly, ani krejcaru.

›Peníze? Za vzorník? Ne, za vzorník se nedává nic.‹

Ošidil je.

Hned jsem si myslil, jak jsem četl o ryšavém židu, že to tak dopadne.

Myslím, že mu autor neublížil. Žid a ryšavec — jaká to vděčná kombinace.

Ryšavé děvče za předmět půvabného obrázku, jehož dějem je láska mladého kaplana ke krasavici červených vlasů, zvolil si J. D. Konrád. Práce vyjde v premii ›Máje‹ na rok 1905 a znamenitě vystihuje současné smýšlení lidu o osobách ryšavých. Hrdinka domnívajíc se, že kněz nápadně pozoruje ji pro její ryšavý vlas, vyplázla naň jazyk.

Ryšavec musil býti ostatně asi za všech dob a ve všech téměř národech zjev význačný, ojedinělý, že v paměti století, ba

tisíciletí udrželo se o tom neb onom proslaveném nebo pověstném individuu, že byl ryšavý. Snad nejpopulárnější z nich je Jidáš Iškariotský. V slovu Iškariota, které přece jen původ zrádce Kristova označuje, lidová etymologie německá, jak J. Černý ve své knize dokládá, hledala rčení »*ist gar roth*« (je velmi zrzavý) — tak hluboce proniknut byl a jest lid míněním, že zrzaví lidé jsou špatnost sama.

Friedrich Barbarossa (= barba rossa, červený vous) z rodu Hohenstaufovců, císař německo-římský, nar. r. 1121, jenž utonul r. 1190 v Salesu, hrdina mnohých pověstí, je snad jediný, jemuž dějiny přiřkly slavné jméno. Jiní ryšavci v dějinách zcela odpovídají běžnému pojmu, na př. Boleslav III. Ryšavý, nevěrný, násilnický, v němž snad všechny špatnosti jeho doby vězely, jak ho drasticky nakreslil Vrchlický ve svých »Knížatech«, panovník ničemný, jak o něm slovníky mluví, jenž byl od polského krále Boleslava Chrabrého oslepen a do Polska zavežen, kde zemřel r. 1037.

O nic lepší nebyl Sigmund, proradný ryšavec, jenž Husa vydal koncilu kostnickému, »svině ryšavá«, jak o něm mluví se obecně v Jiráskově »Žižkovi«, krvežíznivec, nehodný otce svého Karla IV. Umřel, sedě na trůně, ve Znojmě 1437.

To jsou snad dva z dějin českých nejvýznačnější odporné typy ryšavců na trůně.

*　*
*

Ještě výmluvněji charakterisuje názor lidu o zrzavých linguistika a folklor.

Už to české slovo »zrzavý« — jak nelibě zní v uchu nepříjemným spřežením zvuků z—r—z, kde dvě drsné sykavky s rachotivým r splývají v dissonanci dokonalou. Etymologií upomíná na rez, nemilý povlak železa, rozežírající a lesk kovu odpornou hnědí zastírající. Ryšavý, zrzavý, ryšlavý v řeči lidu často se vyskytuje*) a vždy s nechutí se pronáší. I do jmen rodových vniklo to označení (Ryšán, Ryšánek, Ryšlán, Rezek), a nadávkou se stalo (ryzáň je dle Kotta nadávka ryšavému). Výraz »zrzavý« ještě odpornější lidi označuje, jak přezdívky zrzka, zrzán, zrzánek, zrzoun, zrzek, zrzoch dosvědčují. Původně »zrzavý« značí tolik, co rezivý a dosud se ještě mluví o zrzavém železe. Slovo to je dle Kotta nestvůra nového věku, místo rzavý. Starým

*) »Ryšavá barva nevěrná!« je stará píseň. Moravská píseň jedna: »Kačenko ryšavá, nesedej vedle mňa, ať tvé ryšaviny nepadajú na mně« prozrazuje odpor mládence k zrzavé panně. Obdoba popěvku je na Slovensku.

je prý neznámé. *Z* v násloví vsunuto teprve po XVI. století. Na Hlinsku říkají zerzavý — jeť jím spřežka z-r-z odporná.

»*Zrzi zrzi, co tě mrzí? Ta zrzavá palice!*« pokřikují kluci na červenovlasého. A někde připojují: »*Ta zrzavá palice, utopila zajíce. Nemohla ho utopit, musila ho uškrtit.*«

Jinde pokřikují: »*Svatá horo, matko boží, zrzavému hlava hoří.*«

Jako děti pokřikovali jsme v Hradci Králové na zrzavého »*Hoří!*« Proto označena tato stať tímto výrazem poplachu.

K o t t uvádí i rčení »zrzavý na hlavě i na tváři« o těch, kdož mají ryšavé vlasy a od pih červené tváře. B a r t o š zaznamenal posměšek lidový: »*Nechoď do stodoly, na půdu, zapálíš.*« Že zrzavý člověk je taškář, nasvědčuje přísloví: »*Na červené půdě, dobré dříví roste*«. Proti obecnému smyslu tradice mluví*) mínění lidu u N. Bydžova, že prý »*kdo má zrzavé vlasy, je prý od pána boha zvláště milován.*« (Prof. Jos. K o- š ť á l.)

U Rusů sluje zrzavý »рыжій«, zrzoun **рыжакъ**, **рыжая** голова, **рыже**хонекъ je zcela zrzavý, **рыже**ватый je přizrzavělý, **рыжебо- родый**, zrzavou hlavu mající atd.

---

*) S tím lze srovnati srbské Риђ човек редко добар, а ако добар врло је добар (česky: ryšavý člověk zřídka dobrý; pak-li dobrý, hodně dobrý).

Poláci mají slova *»rudobrody«*, *»rudogłowy«*, *»rudowłosy«*, které netřeba Čechům překládati.

Ve frančtině zrzavý sluje *roux* (ženský rod *rousse*) neb *rouge* (původní význam červený, rudý). Sem patří fráse *»les plus rouges y seront pris«* (i ti nejpálenější se na to chytí). Škodlivé větry dubnové zove Francouz *vents rousses* (též *roux vents*). Ten požár z posměšku českého vyznívající ozývá se i ve frančtině: *être d'un roux ardent*, býti ohnivě zrzavý.

Španěl, ač má národ ten mnoho ryšavců, nazývá rudovlasého *»pelo de Judas«* (doslovně »Jidášův vlas«) nebo *pelo de cofre**) (vlasy jako kufr, snad že červeně natřen bývá). Rudobradý slove tu *barbirojo, barbirubio, taheño*, též *salmonete* (salmon je losos, od červeného masa jeho vzniklo pojmenování ryšavce přezdívkou.)

Angličané mají *»redbearded«* (něm. *rothbartig*) a *»redhaired«* (něm. *rothhaarig*). Neliší se tedy oba ty germánské kmeny psychologií a stavbou řeči vzhledem k pojmu, jenž nás zajímá.

Z klasických národů Římané zvali rudé lidi *rufus* (světle rudý), *rutilus* (žlutorudý — obého často o vlasech se uží-

---

*) To slovo ozývá se i ve složce policofre, což značí rudovlasého.

valo — též *flavus* (žlutočervený), jak slul i jeden rod (*Flavii*) patrně po barvě vlasů, jenž dal Římu dva imperatory (*Vespasiana a Domitiana*), též *russus* (z toho franc. *roux* povstalo). Také dle vlasů žlutorudých (*rutilus*) jeden rod římský slul (*Rutilii*), z něhož pocházel *Publius Rutilius Lupus*, řečník a dějepisec jeden, vrstevník Mariův a druhý *P. R. L.*, řečník a grammatik za doby Augusta a Tiberia. *Rutilare* slulo barviti vlasy do ruda, což bylo dosti oblíbené.*)

Staří Řekové nazývají rudovlasého **ἐρυθρόκομος**, ale ani nejobšírnější slovníky (dr. W. Pape) neuvádějí frásí neb pořekadel, z nichž bylo by lze souditi, byl-li tenkráte už u toho národa kulturního názor o takto zbarvených vlasech a vousech takový, jako dnes. Sotva bylo by se něco ve spisech zachovalo. Co mělo barvu ohně, slulo Řekům starým πυῤῥός; zvláště barva prvního vousu tak slula (**πυῤῥίζον τὸ γένειον**), rudovlasý slul proto **πυῤῥόθριξ**, což se vyskytuje na př. u Euripida (Iphigenia v Aulidě). Také **ξάνθος τὴν κομήν** snad označovalo rudovlasé, ačkoli je pravděpodobnější, že to označovalo plavou barvu vlasů. Achilleus, Menelaos, Odysseus, též

**) Ve středověku u dvora pudrovaly se vlasy červeným až ohnivě červeným pudrem.

Meleager a Radamanthys měli takové vlasy, z bohů věčně mladý Apollo. Pindar zove tak bohyni Athenu, též Charitky — všude značí to sličnou neb aspoň tenkráte obdivovanou barvu.

* * *

Rudá barva vlasu a vousu není tedy u nás aspoň oblíbena. Přiznává se, že rudovlasé dívky mají nesmírně bílou pleť, t. j. málo barviva (pigmentu) v ní, což se mnohému líbí. Ale ruku v ruce s touto výhodou kráčí jakási křehkost organismu. Sám jsem pozoroval jako chirurg mnohokráte, že ryšaví málo vydrží. Hned jsou na hromadě, hned se skutálí ve mdlobách, hned sezelenají v obličeji i při pouhém pohledu na chirurgický výkon, jenž se jich ani netýká. To již znalce vede k příslušnému opatrnému s nimi zacházení. Mnohý lék zevní (antiseptický) u ryšavce hned lišej vyvolá, kdežto jinému neublíží. To už věděli dávno. Nezapomenu na případ mladého medika, který se poranil při pitvě a z obavy, aby nenastala otrava krve, přišel k pisateli žádat o opatření rány. Byla mu vymyta a na to potřena tinkturou jodovou, která nákazu malé ranky zhubí, aniž ublíží v něčem zraněnému. Aspoň malá dcerka lékařova, kdykoli se řízne neb škrábne, vždy si přijde

k tatínkovi pro »jodovku«, po níž se jí ranka přes den bez zánětu zhojí. Zmíněný medik zrzavý dostal však po tom potření ranky tak rozsáhlý lišej celé ruky, že bylo třeba delší čas jej léčiti. Vysvětloval jsem si zjev ten choulostivostí kůže u ryšavých známou.

Učitel můj, prof. *Michl* upozorňoval nás často na hojnost případů rakoviny u ryšavých a tvrdíval vždy, že u takových záhy recidiva se dostavuje a nemoc zvláště zhoubný průběh mívá. Při tom se dovolával vynikajícího chirurga německého, který byl prý tak přesvědčen o nebezpečnosti neduhu toho u ryšavých, že také pacienty raději odmítal bez operace.

O náchylnosti zrzavých k tuberkulose mnoho se už mluvilo a psalo. Vynikající francouzský klinik *Landouzy* žáky své vždy upozorňoval na tuto tělesnou křehkost zrzavých, kteří prý jsou mnohem náchylnější k tuberkulose, nežli lidé jiné barvy vlasů. *Huchard*, jiný pařížský učitel lékařství, dovozuje, že to bylo známo už lékařům v XVIII. století. Slavný lékař pařížský té doby, Guy Patin, učil, že zánět plic je vždycky smrtelný, postihne-li ryšavého. Dnes toho mínění nejsme, což je as větším dílem zásluha lepšího, účinnějšího léčení té choroby, jejíž podstata dnes seznána co ná-

sledek účinku bakterií na tkaň plicní. Prof. lékařské fakulty pařížské, *de la Vigne* byl také silně ryšavý. Kdysi byl povolán na konsilium k jednomu nemocnému, královskému sekretáři Collierovi, jenž byl také zrzavý. Bylo mu 75 let. Byl stižen zánětem plic. Bylo mu na základě běžného mínění předpověděno, že umře. De la Vigne tázal se ordinujícího lékaře, proč činí nepříznivou prognosu jedině na základě jeho zrzavosti. Ten odpověděl, že se za své praxe vždy přesvědčil o tom, že nemoc ta u osob ryšavých probíhá osudně.

Také slavný *Simon Pietre* prý tak učil, odůvodňuje to míněním, že ryšaví lidé mají mnoho »šťav ostrých a nebezpečných«. Z těchto historických dokladů uzavírá *Huchard*, že »často je nové to, co bylo zapomenuto.«

Tato tradice jest asi velmi starého data — člověk je velmi konservativní ve svých pověrách — neboť již *Herodot* vypravuje, že egyptští králové obětovali lidi s červenými vlasy, poněvadž se myslilo, že se podobají Typhonovi.*)

* * *

*) Typhon je v aegyptské mythologii princip všeho zla. Ztotožňován s bohem Setem, jenž zabil bratra Osirise.

Mnoho zajímavého materiálu o ryšavých poskytuje nám anthropologie a ethnografie. (Děkuji za řadu vítaných upozornění příteli prof. dr. *J. Matiegkovi* a prof. Dru *Niederlovi.*)

Bylo by dlužno začíti ryšavci mezi starými národy. Slované ve spisech starých řeckých spisovatelů podle svědectví prof. Niederla bývali líčeni jako rudovlasí (hyperythroi eisin hapantes), lze-li slovem hyperythros vyrozumívati tuto barvu, což je docela nedokázané. Víme, že dnes je těžko zjistiti rozšíření rudých vlasů dle národů — francouzský anthropolog *Topinard* se o to pokusil r. 1893 v časopise L'anthropologie. Zprávy o této nežádoucí barvě jsou roztroušeny po časopisech, že i odborníku v anthropologii těžko se shledává všecko. Tak sdělil se mnou prof. *Matiegka,* že při rakouském sčítání školní mládeže dle barvy vlasů, očí a pleti »nebyla červená barva vlasů zvláště zjišťována«.

Z větších prací cituje se *R. Andréeovy* studie o červených vlasech v Ethnografische Parallelen (1889) a v Zeitschrift für Ethnografie (1878), jež zde pro obmezenost místa nemohu ani ve stručném výtahu uvésti. Kdo se o tuto stránku věci zajímá, zjedná si prameny tyto bez velkých nesnází.

Je jisto, že dnešní kulturní národové z části ryšavé vlasy a vousy za nepěkné, ba od-

porné pokládají — jiní zase jich si váží. Zrzavá krasavice je ve dnešním Španělsku právě tak vážená, jako černovlasá — snad proto, že je ve Španělsku tolik zrzavých mužů, jak svědčí turisté, z posledních na př. Němirovič Dančenko v knize »Po stopách Maurů«. I ve staré Italii nebyly krasavice toho druhu právě odpuzujícím zjevem, lze-li souditi dle okouzlujících kurtisan Agrippiny a Messaliny, jež dle rozmanitých svědectví byly zrzavé. Také Nero, jenž slul Ahenobarbus (»vousu měděného«), nebyl asi dalek této barvy vlasů. Ale těžko tu hledat svědka spolehlivého, zvláště když je jisto, že staří národové kulturní neměli představy o některých barvách — aspoň nemají pro ně výrazů.

Zajímavou zprávu o zrzavých kráskách současných v Americe, přinesly časopisy před několika nedělemi. Uvádíme je pro vyražení čtenářek, které snad barvou vlasů blíží se onomu tonu »drze plavému«, jak německá terminologie dí.

»Dámy s červenými vlasy těší se toho času v Novém Yorku velké vážnosti a jsou nesmírně hledány. Pravá červenovláska, t. j. dáma, jejíž vlasy nejsou barveny, ale přirozeně červené, provdá se ihned a také nalezne ihned zaměstnání. Nedávno vypsal majitel jistého velkého závodu deset míst najednou, však s tím podotknutím, že

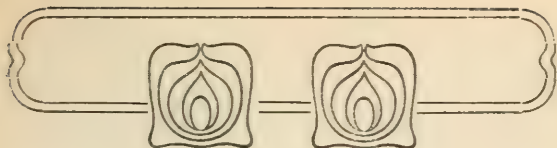
přijme výhradně dámy s rudými vlasy. Přišel sám do redakcí listů, by vysvětlil tuto svou podmínku. Pravil, že považuje červenovlasé dámy za zvláště inteligentní a energické a že pro tuto vlastnost »červených« chce si zjednati celý personál lidí červenovlasých. Podivnou tu historku zvěděl jeden z nejčilejších divadelních podnikatelů v Americe Mr. William A. Brady, jenž rozhodl se po krátkém přemýšlení vyhoditi trumf, jakého v Americe nebylo: založiti »trust« neobyčejného druhu. Jal se inserovati v novinách, že hledá — ne deset, ne dvacet červenovlasých dám, ale hned stopadesát. Žádná z dam nesmí býti přes 25 roků; všechny musí míti pleť bezvadně leskle bílou. Brady dával právě ve svém divadle ve 14. ulici sensační kus »Girls are Girls« a pro tento kus zjednával si pomocí svého »červeného pluku«, jemuž vyplácel znamenitou gáži, neslýchanou, živou, putující reklamu. Mezi oněmi stopadesáti »červenými« bylo 20 dívek krásných a jedna dokonce kráska nádherná. William A. Brady dal ihned natisknouti velké reklamní cedule, na nichž byla červenovlasá krasavice Miss Mary Burghardtová zobrazena jako nový div světa. Stálo na plakátě, že barvu vlasů miss Burghardtové nelze srovnati se žádným známým odstínem červeně, že jest to něco naprosto

nového a neslýchaného. William A. Brady nazval dámu tu »Solferino«. Pak zorganisoval pouliční procesí: miss Mary Burghardtová na bílém koni v čele, za ní na automobilech, kolech a pěšky ostatních stočtyřicetdevět zrzavých krásek — všecky v bílých šatech a s červenými šerpami. Na stuhách bylo zlatými literami uvedeno jméno sensačního kusu ze 14. ulice.«

Přes to, myslím, dlouho ještě zůstane rudá barva vlasů a vousů neoblíbena přes některé labužníky v lásce, jež takovým kráskám dávají přednost, chválíce oslňující bělostnost jich pleti.

Zrzavý žid zůstane rozpustilé mládeži »hořícím Jerusalemem«, jak jeden přítel básník z mladých let mi citoval — a marno všechno napomínání a kárání. Kéž by aspoň dospělí přestali býti tak malichernými, aby pro tělesný rys ten neb onen pronásledovali nedůvěrou, nechutí ba i odporem a posměchem osoby, kteří sami vadu svoji nejtíže nesou.

ŠILHAVÉMU NEVĚŘ!

»Myslím, že při obsazování míst zřízenců u potravní daně mají šilhaví přednost.« vykládal mi jednou přítel, provázeje mne živou křižovatkou, na jejíchž rozích stálo několik povědomých postav v temnozeleném stejnokroji s plechovými rosetami. Dva z nich šilhali. Jeden byl zcela mladý, druhý stařec.

»To proto, aby ti, kdož chtějí projíti s nějakým poplatku podrobeným zbožím, nebyli si jisti, nevidí-li je celník, protože u šilhavého nikdy nevíme, kam právě hledí. Kouká v pravo, ale vidí, co se děje právě před ním.«

Myslím, že tento vtip trochu neuctivý k slavné správě akcizu a trochu nešetrný k ubohým, vadou tou stiženým zřízencům, vystihuje dosti přiléhavě pravý stav věcí.

Také šilhaví náležejí do veliké družiny bližních, kteří pro odchylku tělesného uspořádání na první pohled patrnou jsou předmětem málo lichotivé pozornosti, úštěpků, nemilosrdných posměšků. A také ti stávají se pro svou vadu a pro stálý posměch uzavřenými, nepřátelskými, poťouchlými, zkrátka mnohdy zlými. Vada týká se zraku. Oko je nejdůležitější čidlo, zrak nejzávažnějším smyslem, obličej nejvýznačnější částí těla — každá odchylka, byť byla sebe nepatrnější, je tu nápadnější, nežli na jiných částech těla a nelze ji ukrýti, leda temnými skly. Ale tím přicházel by člověk takto postižený z bláta do louže. Stal by se nápadným černými brejlemi a neušel by přezdívce »čtyroký« nebo podobnému nějakému epithetu, které je vždy spíš vším jiným, nežli »ornans«.

Také šilhavý je předmětem obavy a nedůvěry a lid varuje před nimi: »*Hleď se rezouna a šilhouna.* Srbové mají podobné pořekadlo. »*Ridja i razroka čuvaj se.*« »*Ne nadarmo tys' se šilhavým narodil,* říkají jinde, což u Poláků zní stejně: »*Nie darmoš się ty zezowatym urodził!*« »*Uchovej, Bože, od šilhavého,*« říkává se (také od lysého, zrzavého a křivonosého), což u Rusů se ozývá: »*Izbavi nas, Bože, ot kosa!*« »Kos« není tu pták, nýbrž člověk kose hledící, šilhavý.

České mudrosloví má více rčení, v nichž vady této užívá k vyjádření tradicionální moudrosti nějaké. Chceme-li říci: Zlý zlému vytýká, poznamenáváme někdy: »*Šilhavý slepého kárá!*« Pořekadlo »*Slepý šilhavého dojímá*«, má už trochu jiný smysl, ale je také dokladem, jak si lidová moudrost této vady všímala a jak o šilhavých soudila. Názoru o nepěkné povaze šilhavých nasvědčuje i to, že slovo »šilhavý« má místy význam takový, jako »závistivý«. »*Šilhavým okem po někom házeti,*« znamená závistivě pohlížeti. »*Nehleď šilhavě*« znamená u Komenského: »nebuď závistivý.« »*Křivě hleděti na někoho*« znamená nepřáti mu, býti mu nepřítelem.

Užíváť se u nás podnes slova »šilhavý« i ve smyslu přeneseném. »*Dyť to* (t. j. stavení) *tam majú šilhavé*« (t. j. jen na jedné straně obílené).

Místo »šilhavý« říká se též »křivooký«, »brlooký«.

Přece je však lépe šilhati, než býti slepým. Onen aspoň vidí. Proto se říká: »*Šilhavý mezi slepými král.*«

Místo »šilhá«, říká posměváček český: »*Kouká na jabloň a vidí hrušku,*« nebo »*kouká jedním okem k čertu a druhým do pekel*«.

Osoba šilhající sluje šilha, šilhán, šilhoun, šilhava, šilhavec, šilhéř, šilhánek, což

se stalo, patrně po vadě některé osoby, při čemž se na její pravé jméno zapomenulo, i rodinným jménem, které zůstalo pak i potomkům nešilhajícím.

Na Moravě říkají místo šilhati švidrati, kteréžto slovo se objevuje i u Poláků (świdrować oczyma = šilhati).

Šilhavý sluje v polštině zezowaty, rozooky. Šilhavý muž sluje: zez, zezek, zyz, zezol. Zezka, zyzka, zyszka je žena šilhavá. Šilhati je zezewać, zezem patrzeć. Poslední frase obdobu nalézám u Rusů: kosiť glazami (glaz je oko, kos je šikmý, kosý). Šilhavý sluje u nich kosoglazyj (i kosoj), šilhání kosoglazie, šilhavost kosost glaz.

Zajímavým je v tom bodu francouzský jazyk. »Loucher« znamená šilhati — mluví se však i o šilhání ústy: *loucher de la bouche*« (t. j. křiviti hubu při smíchu), o šilhání nohou: *loucher de la jambe*« (t. j. kulhati), o šilhání ramenem: »*loucher de l'épaule*« (t. j. býti hrbatým). *Faire louche quelqu'un* (činiti někoho šilhavým) znamená: dělati komu laskominy. U Francouzů může býti šilhavý i zvuk, ton barvy (kalný), výraz (nejasný, nesrozumitelný), chování (podezřelý i dvojsmyslný). »*Il y a du louche dans cette phrase*«, říkají gramatikové, chtějíce říci, že jistá věta je nesrozumitelná. Šilhati po něčem žádostivě (pošilhávati na př. po dědictví), sluje však

»guigner«. »*Guigner le jeu de quelqu'un*«, znamená nahlížeti komu do karet.

V italštině vyskytují se slova guercio bieco, losco (= šilhavý). V přeneseném smyslu guercio je špatný, zlý. »*Mi ha detto guercio*«, neměl jsem štěstí, »*e'mi dice guercio*«, nemám štěstí. »*Bieco*« je vlastně šikmý, leč též závistivý, vzdorovitý. »*Losco*« je též blbý, tupý, hloupý. Šilhati sluje italsky *guardar bieco, guercio, losco* (hleděti šilhavě), též »*essere guercio*«, »*sbiecarsi,*« »*scambiare un occhio*« (proměniti jedno oko).

U Španělů sluje šilhavý bizco, bisojo, šilhati bizquear. Slovo je příbuzné italskému bieco. Katalanci říkají »*mira contro el gobern*«, kouká proti vládě, jak mi na ně prozradil přítel A. Pikhart, dobrý znatel katalanštiny.

Německé *schielen* upomíná na český kořen »šilh« v šilhati. Angličané mají výraz »*squint*« (to *squint*, šilhati).

Také esthetičtí Hellenové vadu tuto neradi viděli, jak prozrazují hojná slova označující ji. *Strabos, strabon, illos* (žen. rod *illis, idos*), dále *illódés, streblos* značí: šilhavý. Šilhati slulo: *loxa**) *blepein* (t. j. křivě hleděti), *plagiois tois ommasin horan* (křivýma očima hleděti), *illainein, strabid-*

*) *Λοξός* je na stranu ohnutý, šikmý, křivý.

zein. Toto poslední časoslovo poskytlo vědecký terminus lékařský pro onu oční odchylku (šilhání zove se v medicině *strabismus*). Strabon jmenovány pak osoby, u nichž se vada vyskytla a zůstalo jim jménem rodovým. Tak také proslulý řecký filosof a historik Strabon z Amasei v Kappadocii buďto sám byl šilhavý, nebo z rodiny pocházel, jejíž zakladatel trpěl poruchou takovou. Také genealogie římských rodů zná Strabony, z nichž jeden žil v Pompejích. Také syn slavného slepého věštce thébského *Teiresia*, o němž mluví Odysseia, slul Strabon. Otec byl slepý, syn šilhavý.

Od Řeků přijali označení vady Římané. Šilhavý slul *strabo*, šilhati *strabonem esse*. Zamilovaně pošilhávající slul *paetus;* eufemisticky slul tak i šilhavý, jak patrno z vazby »*strabonem apellat paetum*« (šilhavého zve pošilhávajícím).

Ze všeho vysvítá, že vada od prastarých dob byla s nelibostí pozorována, osobám jí stiženým pak nedůvěřováno. Tak vyvinula se znenáhla u různých národů fraseologie, ze které vysvítá, že šilhati znamenalo nepřátelsky neb se závistí, se žádostivostí po někom neb něčem pohlížeti — samé představy počínání nesympathického, odiosního.

* * *

A přece vadou tou může býti stižen nejlepší člověk.

Uvažme, jak o věci soudí lékař.

Zjev je jednou nevýznamný zbytek po dětské poruše, který lze operativně upraviti — po druhé závažná porucha, poukazující k těžkým změnám v ústředním čivstvu.

Šilhání jeví se tím, že se osy oční neprotínají v předmětu, na které člověk ten patří. Osy oční jsou přímky procházející okem od předu do zadu, středem rohovky, čočky sklivce atd. U normálního člověka běží osy ty rovnoběžně vedle sebe; teprve patříme-li na předmět blízký, pozorujeme, že se osy ty sbíhají a jeví se nám, že člověk ten šilhá. Ale šilhání nastává i v tom případu, když se osy ty rozbíhají (*strabismus divergens*). Sbíhavé šilhání (*strabismus convergens*) povstává, je-li jedno oko stočeno dovnitř, takže se osy očí sbíhají v neveliké vzdálenosti od oka. *Strabismus sursum vergens* povstává, hledí-li jedno oko vzhůru, *strabismus deorsum vergens*, hledí-li dolů.

Pohyby oka provádějí čtyry svaly, jež po stranách na bulvu se upínají a v hloubi očnice jsou upevněny. Jsou to t. zv. přímé svaly oční (*musculi recti oculi*). Jeden je zevní, jeden vnitřní, jeden hořejší, jeden dolejší. Vždy dva svaly proti sobě působí (zevní a vnitřní neb hořejší a dolejší). Na-

bude-li jeden převahy nad druhým, protějším, staví se oko ve směru k svalu zkrácenému. Šilhání nastane vždy, kdykoli jeden z těch svalů ochrne, takže protivník jeho nabude převahy a maje vždy tendenci zkrátiti se, přitáhne oko na svou stranu.

Také tenkráte, nabude-li převahy energie jednoho svalu nad energií druhého, protějšího, nebo ubude-li jednomu z obou energie, povstane šilhání.

Ochrnutí to může býti následkem onemocnění svalu samotného, neb jeho apparátu nervového. Tu může trpěti nerv na kterémkoli místě průběhu svého až do svého jádra, t. j. skupiny buněk v ústředním nervstvu, ze kterých vychází.

Vedle těchto případů šilhání, jichž podstata je jasna*), je však veliká řada případů, které není snadno vysvětliti, kde bylo zbudováno mnoho theorií, často si odporujících, do nichž tu zacházeti nemůžeme.

Nejobyčejnější tvar šilhání (a nejčastější) je t. zv. *strabismus convergens unilateralis,* t. j. šilhání, při němž jedno oko je stočeno dovnitř. Ve velké většině případů běží o oko dalekozraké (dalekozrakost na obou očích) a šilhání povstává náhle, v útlém dětství, mezi 2. a 5. rokem života.

*) Pochopíme aspoň šilhání při nějakém nádoru mozkovém, jenž postihl místo, kde je střed pro nerv, jenž ovládá některý ze svalů očních.

Často přidružuje se k nějaké chorobě (spále, spalničkám). Z počátku není šilhání trvalé, nýbrž pozoruje se jen ve chvílích, když dítě na nějaký blízký předmět pozorněji patří. Také za duševních hnutí (strachu, studu) povstává.

Takové periodické šilhání může trvati léta, i celý život. Většinou však přechází periodické šilhání v trvalé. Trvalé zkrácení vnitřního svalu očního postupuje a šilhání stává se pořád zřejmějším a značnějším. Při tom znenáhla zrak na oku šilhajícím slábne.

Takový postup má chorobný zjev ten za vzrůstu. Když člověk dospěl, počne se často šilhání samo sebou l e p š i t i, ba někdy přestane úplně, ač šilhající oko prvotní bystrosti už nenabývá, a slabozrakost tedy zbývá. Takové upravení vady samo od sebe povstává však mnohem častěji u těch osob, u kterých šilhání vystupovalo jen periodicky.

Tato forma šilhání dovnitř nastává také někdy u krátkozrakých, ač zřídka. U těch vyskytuje se mnohem později, když už dítě chodí několik let do školy, neb až u dospělých, zvláště těch, kteří nenosili brýle, jichž potřebují. Při tom bývá u nich velmi obtížné dvojzření.

Strabismus convergens alternans, t. j. stav, při němž střídavě šilhá jedno nebo druhé oko dovnitř, je jiná forma

šilhání. Tu může býti jedno oko krátkozraké, druhé dalekozraké; tohoto užívá nemocný patře do dálky, oka krátkozrakého při hledění na předměty blízké. Pacient není si vědom, že šilhá. Když dítě doroste, může i tato forma sama vymizeti nebo přejíti ve formu první, t. j. člověk ten šilhá trvale jedním a týmž okem dovnitř. Také tato druhá forma šilhání počíná v útlém dětství.

Strabismus convergens periodicus je stav, při němž šilhání jen za jistých okolností nastává. Jsou případy, kde děti šilhají každý druhý den, v jiné dny hledí správně. U těch byla střídavka co příčina choroby poznána, neboť chininem případy ty uzdraveny. Sem patří dále vedle těchto vzácných případů ony druhy šilhání, kde dítě, jinak hledící správně, počne šilhati, jakmile jme se čísti. Když odložilo knihu, přestane šilhati. Jindy počne šilhati dítě, jen když bylo se uleklo nebo má strach. Sem patří i případy, kde člověk, hledě bezmyšlenkovitě před se, nešilhá, jakmile však počne jistý předmět upjatě pozorovati, šilhá. Popsány případy, kde hledění na předměty do vzdálenosti půl metru bez šilhání, na vzdálenější předměty vždy se šilháním se dálo.

Také toto periodické šilhání počíná v útlém věku a pozoruje se z počátku velmi zřídka, později často, až může přejíti

ve trvalý stav *strabismus convergens unilateralis.*

Při tom se často požoruje, že šilhající drží křivě hlavu a sice tak, že hlava je ke straně oka předmět fixujícího okolo kolmé osy otočena.

Strabismus divergens je šilhání na stranu zevní a může býti stavem trvalým nebo periodickým. Vyskytuje se zvláště často v případech krátkozrakosti neobyčejně pokročilé, řídký je u dalekozrakého nebo při normálním zraku. Oko šilhající může osou svojí až o uhel 30° odbočiti od té polohy, ve které by za poměrů normálních osa ležela. Strabismus tento nebývá však nikdy tak značný, jako při šilhání dovnitř. Za to je však nápadnější. Jinými slovy: už nepatrné šilhání na venek postřehne pozorovatel, kdežto stejný úhel odchylky na stranu vnitřní není ještě patrný. Tato forma povstává jen výjimečně v útlém dětství; většinou nastává u dospělých, v pokročilém věku, nejdříve teprve po 10. roce se objevujíc.

Čisté odchylky přímo vzhůru nebo přímo dolů (*strabismus sursum vergens* a *deorsum vergens*) jsou nesmírně vzácné. Za to častěji se odchylka ta přidružuje k šilhání dovnitř nebo na venek.

Zajímavé jsou případy, kde šilhání povstává teprve tenkráte, zakryje-li se oko

šilhající, kdežto patří-li oko na předmět pozorně (fixuje-li předmět), mizí šilhání. To je důkaz, že poloha oka normální, t. j. nešilhající je jaksi na svalech vynucená. Jakmile činitel ji vynucující pomine, počne oko šilhati — i je tato poloha pro ně přirozena. Toto šilhání (dovnitř neb na venek) zove se *strabismus latens* (utajený) neb *strabismus dynamicus*. Někdy předchází tato forma zřejmé šilhání, zvl. na venek. Dostavilo-li se co následek skleslosti sil svalů očních, na př. v rekonvalescenci po těžkých chorobách, může zase vymizeti, jakmile svaly se zotavily.

* * *

Netřeba poznamenávati, že šilhání je zjev nevítaný, už pro neaesthetický vzhled obličeje takto postiženého, byť byl jinak bezvadně krásný a třebas ani známý předsudek šilhavého ve společnosti lidské nestigmatisoval co tvora důvěry nehodného a zlého.

Proto táží se rodiče takto postižených dítek odborníků po osudu svých miláčků. Jak už řečeno, mnohdy se vada v dospělosti upraví sama. To platí o šilhání dovnitř, zvl. periodickém. Lidé to vědí — říkají o takových dětech, že z toho vyrostou. Nemůžeme ovšem v každém jednotlivém případu

prohlásiti, přejde-li vada sama, ale již faktum, že mnohé takové šilhání přejde, je velikou útěchou matky takého dítěte, která pro vadu jeho je v obavách o jeho budoucnost, o jeho štěstí. Ovšem, zrak na oku seslabeném se nezlepší, ale šilhající je spokojen už s tím, když zohyzďující jej vada pominula; že oko jedno je slabé, nikdo neví — to jej nečiní »znamenaným« — a proto se tím netrápí. Také dvojzření, jež provází zhusta strabismus, nepomine.

Že lze někdy šilhání předejíti, jest nepopíratelno. Dostavujeť se šilhání po zánětu rohovky (*keratitis*), jenž působil déle trvající uzavření chorého oka. V takových případech radil slavný německý lékař oční *Graefe* dáti dětem na obě oči obvaz, nebo zdravé oko opatřiti vhodnými brýlemi (po zjištění stavu jeho zrakové ostrosti). To se ovšem v praxi neděje — a mimo to, ano mnohé dítě, ač přestálo keratiditu, nešilhá, prováděli bychom něco zbytečného v případech těch. Za to lze však optickou cestou vyhojiti bez operace případy šilhání. Protože šilhání dovnitř u dalekozrakých z počátku povstává při fixování předmětů blízkých, doporučil vídeňský oční lékař professor *Stellwag* nedávati ničeho dítěti takovému, co by je nutilo zrak fixovati na blízko, tedy hračky toho vyžadující atd. Děti takové mají později

do školy se připustiti, jich vadě zrakové má se vhodnými brýlemi odpomoci atd. Bohužel, rodiče nemají vždy s dostatek vytrvalosti a přísnosti, jaké je třeba, má-li se dosáhnouti touto cestou výsledku.

Také pomocí stereoskopu lze dlouholetým úsilím odnaučiti některé šilhající jich vadě, ale téhož výsledku rychleji lze docíliti *operací.*

* * *

Z dějin této operace možno vybrati několik zajímavých rysů, jež čerpám ze svědomitého pojednání *Laquerova* v lékařské encyklopaedii německé.

V první polovici 18. století honosil se anglický okulista *Ritter Taylor,* dle svědectví znalců »stejně schopný odborník jako nestydatý šarlatán«, že vynalezl methodu, jak lze téměř bezbolestnou a nebezpečí prostou operací oko šilhavé do správné polohy trvale uvésti. Je však dokázáno, že operace ta nebyla nikdy na živém provedena.

R. 1838 vyslovil *Stromeyer* myšlenku, že bylo by lze šilhání spraviti proříznutím jednoho svalu očního. Neodvážil se však k tomu, aby operaci na živém vykonal. Teprve po prvé provedl ji *Pauli,* ale s nezdarem. A tak podařil se s úspěchem výkon

chirurgický, který dnes (ovšem zdokonalenou methodou) ve veškerém vzdělaném světě lékaři oční se zdarem provádějí, po prve 26. října 1839 slavnému chirurgovi německému *Dieffenbachovi* u sedmiletého chlapce jednoho. O tom roznesla se rychle zpráva po celé Evropě a v Německu, Francii, ba i Americe operace stokráte opakována. Ale záhy dostavilo se vystřízlivění. V četných případech byl výsledek špatný a sice ten, že ze šilhání dovnitř vzniklo značné šilhání na venek, při čemž oko vystupovalo trochu z důlku a pohyblivost jeho utrpěla. Ale zkušenosti poučily lékaře o zdroji nezdaru, pokusy na zvířatech prozkoumávána věc dále, až se seznalo, že třeba přerušiti šlachu dotyčného svalu očního, nikoli sval samý, těsně při úponu jejím na bulvě. Nedostatky techniky poznány a mijeny, methoda zdokonalována, bezbolestné operování a čistota (asepse a antisepse) přišly operujícím na pomoc, až dospělo se ku dnešní *strabotomii*, t. j. operaci šilhání, kterouž oční lékaři docilují ideálního výsledku.

Pojednávati o operaci této podrobněji nelze. Otázku přesně vylíčiti nemožno — na to nestačila by kniha. Jen ten nutný na doplnění údaj uvádíme ještě, že jsou nejlepší výsledky po 8. roce života a proto se v tomto věku ke strabotomii přistupuje. Dle potřeby připojí se k tenotomii (přeříznutí

šlachy svalu vadu způsobujícího) ještě různé výkony pomocné.

Výsledky jsou tak skvělé, že nějakou dobu po operaci, když rána se zhojila, není stopy po vadě.

FORMIČKA NA POKROUTKY.

Kdykoli zaletím vzpomínkou do útlého mládí svého, a vynoří se mi v mysli »formička na pokroutky«, vždy zračí se v tváři — cítím to nehledě do zrcadla — výraz nelibosti. Každý člověk chce být hezký.

A takový 17letý jinoch, který touží líbit se dívkám stejného věku, neb o maličko mladším, dvojnásob chce být sličným. Ješitnost tomu věku vlastní a maličký ještě v těch létech fond duševní, který by mohl přenášet člověka nad všecku světskou marnivost, ospravedlňuje moje pohoršení nad tím, když spolužák kterýsi, šťastnější sok v lásce schladil rázem důvěru v úspěch u mladistvé krasavice výsměšnými slovy: »jak bys se jí mohl líbit. Vždyť máš tvář jak formičku na pokroutky!«

Po celé téměř gymnasium nesl jsem jako kletbu životem toto trapné vědomí. Tvář

máš navždy zohyzděnou. Jsi inferiorní mezi ostatním mladým člověčenstvem hladkých lící a všecka píle, všecky schopnosti těla a duše, vynikal-li jsem jakými nad své soudruhy, nejsou s to, aby setřely s tváře ošklivé, nevyhladitelné stopy po chorobě, jež držela mladé tělo 12letého chlapce celé týdny mezi životem a smrtí, posléze však je, bezmála kořist smrti, vydala geniu zdraví pošramoceného snad na vždy. Co bylo platno všecko těšení: »Nežli doroste, nebude nic znáti.« »To všecko vousem zaroste.« »Proto může dostat nejkrásnější ženu« (jak prorokoval jeden přítel rodiny, který vrchol štěstí spatřoval v hezké ženě). Ve společnosti býval jsem plachý, když někdo na mne pohlížel déle, už jsem si pomyslil, že pozoruje mou tvář, jak jsem zohyzděn. Tak vyvinula se ve mně povaha stísněná, vyhýbající se větší společnosti, ačkoli býval jsem původně družné mysli, a mezi sebevědomými spolužáky septimy gymnasiální hrál jsem jistě úlohu podřízenou, kterou studijní úspěchy nedovedou nikdy u mládeže ozářiti takovou gloriolou, jako vlídný úsměv dívčích očí, jimiž dařívaly Virginie gymnasiálního města své Pavly na podvečerním korsu.

Čas dal ovšem za pravdu těšitelům.

Jizvy zbělely, vyrovnaly se, dolíčky uhladil čas, vous zakryl leckterou neúhlednou

jizvu na bradě a na líci — nejsem sic krasavec, ale žiji spokojeně a teď už zřídka kdy si uvědomím, jak jsem býval nešťastný pro tu »formičku na pokroutky!«

Dokud jsem v nižších třídách škol louskal své grammatiky, bývali spolužáci neurvalejší. Leckterý »poďubanec« neb »znamenaný« zaletěl na moji hlavu z úst některého méně uhlazeného pana kollegy, vzbudil-li jsem jeho nelibost.

Budiž tedy i spolutrpitelům věnována jedna soucitná kapitola v tomto cyklu.

* * *

Sic dnes jsou tak »krásné« exempláře jizev po neštovicích veliká vzácnost. Ochranné očkování proti neštovicím, vakcinace, všude se dnes provádí, a rostoucí důvěra k vakcinaci, o jejíž úspěšnosti svědčí faktum, že jsou nyní neštovice dosti vzácny, přivádí k lékaři klienty nejednou i pro revakcinaci po letech. Sem tam z venkova nebo z ciziny, kde není tak rozšířeno očkování, přivede do Prahy povolání ojedinělou oběť té choroby se stopami znatelnějšími. Sám jsem několikráte galvanokauterem upravoval u dívek některé nešvarné jizvy na bradě neb na nose, kterážto místa bývají sídlem nejhustší záplavy neštovičných puchýřků.

Tyto splývají a zhnisavše, rozsáhlé jizvy po zhojení zůstavují, nepravidelně paprskovité, trámcovité, někdy i můstkovité a všelijaké jiné.

Žádná není sličná. I ty případy, kde zbyly po roztroušených puchýřcích jen roztroušené důlky (»dolíčkovatí« slují tyto oběti neštovic), nevzbuzují v pozorovateli dojem esthetické dokonalosti. Na ty právě hodí se přezdívka »formička na pokroutky«, kterouž škodolibost posměvačného publika dařívá tváře po neštovicích.

* * *

Po delší inkubaci,*) obyčejně as 14denní, za velkých bolestí v kříži, bolení hlavy, horečky nejednou vysoké objeví se v obličeji a po trupu vyrážka z rudých pupenců, které v několika dnech přemění se v puchýřky naplněné tekutinou z počátku čirou, po té zkalenou, hnisavou — v neštovice. Tyto znenáhla zasychají a mění se v stroupky, které v dalším průběhu nemoci se olupují, zůstavujíce červenou jamku, často později do hněda se zabarvující, dle toho, jak barvivo krevní z četných výlevů krevních do kůže z cev přicházející a ve tkani kožní uložené přebarvuje se v pigment za-

*) Tak sluje období od okamžiku, kdy nákaza do těla vnikla, až po prvé zřejmé příznaky vyrážky.

hnědlý. Čerstvé dolíčky bývají červené, později jsou teprv hnědé.

Byla by tu příležitost rozhovořiti se o nemoci samé, jejích dějinách, podstatě a léčení, o ochraně před nemocí očkováním poskytované. Mohl bych se šířiti o povaze puchýřků s důlkem (jamkou = Delle) uprostřed, dále o různých formách neštovic (od nejlehčí z několika výkvětků se skládající osutiny až po těžké případy, kde puchýřky splývají v jednu slitinu nešetříce ani oka, jehož rohovka začasté pak v neprůhlednou jizvu [*leukom* čili »cink« v ústech lidu] se měníc, nešťastnou oběť o zrak olupuje). Toho však pomíjím. Náležíť věc dnes již více historii, a pak je to látka tak nevhodná, ba odporná, že literát, byť byl i lékařem, raději se jí vyhne, děkuje sám bohu, že mu dnešní mírné případy nezavdávají příležitost o těch nepříjemných thematech se rozepisovati. Jsou však podnes kraje, kde kultura ještě valně nepokročila (nejzazší Asie, Žaponsko, Čína, střední Afrika atd.), kde neštovice celé vesnice vyhubí.

To vše není však předmětem péra našeho. Nejvýš souvisí těsněji s úlohou, kterou jsme si položili, poněkud podrobnější obraz choroby ve stadiu vysychání osutiny.

Toto »*stadium exsiccationis*« počíná asi osmý až desátý den po zahájení vyrážky.

Zasychati počínají nejdříve ony výkvětky, které se nejprvnější objevily, to jest v obličeji, na rukou a na nohou. Jsou-li jednotlivé puchýřky roztroušené, zasychají rychle a zbývají zahnědlé stroupky, které se počnou po několika dnech odlučovati a zůstavují plochou lesklou jamku. Nejdéle se drží stroupky hnědé, tlustou pokožkou kryté, čočce ne nepodobné na dlani a na chodidle. Ty se odloupnou někdy až po 4 nedělích. Stopy po neštovicích jsou v lehkých případech té choroby vlastně jediná nepříjemnost pro pacienta, jenž ji přestál. Jsou to skvrny, které za vlivu povětrnosti modrají (zimou) a rudnou (horkem) a dodávají zvláště obličeji vzhledu skvrnitého. Ještě po mnoha měsících jsou tyto mírně prohloubené, hnědé nebo modročervené stopy (důlky, dolíčky) patrny, později však vymizejí beze stopy.

Jinak má se však věc ve případech, kde výkvětků je velké množství na malém místě, takže tu a tam splývají. Tenký povlak puchýřků, tvořený pokožkou na některých místech praskne, vlivy zevními, nebo sám sebou, příliš jsa napjatý. Hnisavý obsah neštovičky vytéká na povrch, vniká do prádla, na vzduchu rychle se rozkládá a vydává zvláštní pronikavý zápach. U malých dětí dochází takto k větším obnaženým ranám jitřícím, do nichž může snadno vnik-

nouti z nečistoty, prachu atd. nákaza hnisavá a pacienta ohrožuje nová nemoc — rozklad krve. Vhodným léčením (ochrannými obvazy) tomu se zabrání.

Na místech takto obnažených utvoří se z fibrinu (vlákniny) krve povlak, pod nímž hnisání aspoň místy ještě pokračuje, ba i do hloubky na spodní vrstvu kůže (škáru) přechází. Teprve poznenáhla tvoří se na kůži tlustší příškvary, jež se oddělí a znova tvoří, až konečně zůstaví v kůži, zvláště na těch místech, kde na hnisavém pochodu škára se účastnila, známé paprskovité, vtažené neb i nad povrch vystupující, znetvořující jizvy — trvalá stopa nemoci. Zvláště na nose způsobují znetvoření celý život patrná.

* * *

Nemoc stará, jejíž počátky hledají historikové v dějinách římských. »Mor Antoninův« byla prý dlouhá a těžká epidemie neštovic. Aspoň se popis tehdejší epidemie, jak ji podává*) slavný Galenus, naturalisovaný v Římě lékař řecký, nehodí na žádnou jinou dnes známou nemoc. I sympathický imperator - spisovatel Marcus Aurelius Pius r. 180 po Kristu zemřel na tuto vyrážku. Proslulý arabský lékař Rhazes první

*) Popis jeho týká se epidemie zavlečené ze Seleucie římskými voji obležené do Italie a k Aquileji.

3*

obírá se neštovicemi podrobněji — opíraje se při tom o starší arabské spisovatele a čerpaje i z Galena. Po něm stala se nemoc tato znenáhla známější. Její vlastnosti poznávány lépe a lépe, ale trvalo to ještě přes 15 století, než nalezen prostředek ochranný v Jennerově ochranném očkování kravskými neštovicemi (*cowpox*).

Také osoby nesoucí stopy po neštovicích v tváři jsou předmětem úštěpků, zvláště ve společnosti nižší, která si ráda dobírá bližního pro tělesné chyby.

Co jen v češtině máme výrazů pro stopy po neštovicích! Důlkovatý, dolíčkovatý, poďubaný, zďobaný, zbátkaný, zbadkaný, zbádkaný, ba i zbádaný (t. j. od neštovic probodaný); na Ostravsku říká se »dolinkovitý«. Ve slovanském mudrosloví vyskytuje se pořekadlo: »*Nebojí se mokrý deště ani zbadkaný neštovic* (t. j. chudý nebojí se o majetek, čili nebojíme se o to, čeho nemáme, nebo co nám nemůže uškoditi). Rusové říkají: »*Mokroj došďa neboitsia, ni ščedrovatyj ospy.*« Poláci říkají dolíčkovatým »ospowatý«, »gradowaty«, »dziobaty«. Rusové říkají jim »rjaboj« (rjab je pták jeřábek i vzato označení od strakatého vzhledu toho ptáka). Vyskytuje se však i výraz »*uchabistyj*«. »*Uchab*« je vyjezděné místo.

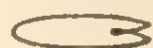
vymleté, koleje na silnici — přirovnání velmi plastické, není-liž pravda?«

U ostatních velkých národů kulturních nalézám v německém jazyce *blatternarbig* (*Blatternarben*, dolíčky), ve francouzském »*marqué de petite vérole* (*marqué* je »znamenaný«); dolíček po neštovici sluje »*trou de petite vérole* (doslovně: díra po neštovicích). Španělé nazývají dolíčkovatého *cara de rallo* (doslovně: obličej rašple), též *marcado* (znamenaný), *hoyoso* (*hoyo* je jáma, hrob, pak jizva po neštovicích), *apedreado* (*apedrear*, kamenovati, krupobitím zasáhnouti), též *empedrado* (*empedrar*, dlážditi), *virolento* (původně tolik co »neštovicemi stižený«, pak též se stopami po neštovicích), *picado* (původně: ptáky nazobaný, na př. třešně).

Vidíme, že každý národ má svoji zvláštní obrazotvornost. U našeho předmětu je nejbujnější fantasie španělská.

Italové nazývají dolíčkovatého prostě butteroso, butterato, pieno di butteri (il buttero je dolíček po neštovicích), též tarmato, tarmolato (la tarma nebo tarmola je mol, též roztoč čili zákožka — jako bychom řekli tedy: prožraný od molů —. Suchý Angličan vyjadřuje se o takových lidech »pock marked« (neštovicemi znamenaný).

Jakáž pomoc — jsme už znamenaní, milý příteli. Ještě štěstí, že jsme už velcí a lidé se nám nemohou do očí vysmívati. Novodobá věda přiměřenými mastmi umí průběh neštovic v obličeji držeti v mezích hladkého hojení, zabraňujíc nákaze hnisoplodnými bakteriemi ze zevnějška a poškození hojících se míst škrabáním. Za mého dětství byly veliké epidemie neštovic, ale léčení jich bylo velmi nedokonalé. Časem i lékař vědomostmi nevynikající, na př. náš domácí medicus, jenž před ordinací vypůjčoval si od maminky Meyerův konversační lexikon, z něhož doplňoval mezery svého vědění u hesla »Blattern«, leccos zavinil. A tak už bylo po letech marno, když otec navštíviv̌ši Náprstkovu rodinu zvěděl od vlídné paní Náprstkové, že dr. Emil Holub prý doporučoval natírati obličej t. zv. šlichtou z krup, jež na kůži zasýchajíc smršťuje se a tak nějak měla póry ke scvrknutí přivésti a důlky vyrovnati. Natíral jsem dost a dost — jednou dokonce přidal jodoformu, který byl tenkrát chválen co hojivý prášek — načež jsem páchl týden velmi penetrantně, ale dolíčky ne a ne mizeti. Protož tuto léčbu nedoporučuji nikomu k následování. Včas provedený opatrný obvaz s některou hojivou mastí, jejž provede lékař, mnoho dobrého vykoná.

KULHAVÍ.

Hned po hrbatých nejčastějším předmětem lidského posměchu bývají kulhaví. Je mrzák, řekne jeden s přídechem falešného soucitu, nechtěje ráz znetvoření tělesného blíže definovati. »Kulhá,« řekne prostý člověk, zvyklý označovati svá pozorování pravým jménem, a »kulhavý Józa, Franta, Váša«, je běžným přídomkem venkovanů onou vadou tělesnou stižených už od let dětských, ze školy přineseným, neboť na venkově rádi dle nápadných známek tělesných, tedy zevních charakterisují bližního, kdežto městská společnost aspoň do očí nestigmatisuje mrzáky, ačkoli za zády tropí si, jakmile takový mrzák sebe méně nelibost něčí vzbudil, z vady jeho nemilosrdné posměšky častokráte.

Čím níže u vývoji duševním je ten který národ, čím více klade váhy na zdraví tě-

lesné, s tím větší nechutí a nevolí mrzáky toho druhu trpí ve svém středu. Nedivím se proto nikterak, že Řekové, starý kulturní národ pro tělesnou zdatnost horující, naplňováni byli odporem vůči tomuto druhu tělesné vady, jak svědčí některé vazby a zvláště drastický příklad bohů na konci prvního zpěvu Homerovy Iliady, kde celý Olymp propuká v smích, když přibelhal se kulhavý bůh Hefaistos do sídla bohů, supaje, těžce oddychuje, jak mu chůze při tělesné vadě jeho byla obtížná. Podivem mne naplňuje, co má řecký jazyk výrazů pro tuto vadu.

Σκάζω je kulhati, *σκάζων* kulhavý, *σκασμός* kulhání, *σκιμβάζω*, *σκιμπάζω*, *κιμβάζω*, *ὀκιμβάζω* znamená též kulhati — čtyry ta slova jsou příbuzna zvukem a původem a mohla vzniknouti dle zvuku, který kulhavý vyvozuje nestejně při chůzi napadajícími končetinami.*) Klassický Řek rozeznával také původ vady tělesné označuje belhavce, kteří následkem ochrnutí končetiny kulhali, slovem *χωλός*, stav jejich pak *χωλότης*, nebo *χωλεία*; kulhati následkem ochrnutí slulo *χωλαίνω* nebo *χωλεύω*

Římané mají jen jediné slovo pro tento

---

*) Taková slova tvořená dle zvuku při činnosti, kterou označují, vznikajícího, slují onomatopoeia.

pojem. Kulhavý slove jim *claudus*, ze kteréhož slova vzniklo časoslovo *claudo* neb *claudeo*, kulhati a širší *claudico*, které se dostalo i do vědecké mediciny, ve které podnes jedna choroba sluje *claudicatio spontanea*, o níž více povíme později. Náš český výraz s latinským je zřejmě příbuzný.

Latinský výraz ozývá se v některých jazycích románských, kteří kulturu a z části i jazyk přijali od Římanů nebo vznikli splynutím domorodého národa s přistěhovalými Římany. Tak u Francouzů nalézáme časoslovo *clocher* ve významu pokulhávati, jež povstalo z lat. *claudicare*, ačkoli i Francouzové mají pro tu vadu výrazy své, od Římanů nepřevzaté: *boiter*, kulhati — *boiteux*, kulhavý. Kulhání sluje však již *claudication* — i nejhloupějšímu patrno, že z latiny převzato. Právě tak Vlachové nazývají kulhání *claudicazione*, leč mají pro ten pojem výraz, jenž jistě z latiny nepošel: kulhavý je *zoppo, zoppicante, sciancato* — kulhati je *zoppicarre, andar zoppo, andar zoppiconi, caminare zoppo.* Rádi pak připojují sídlo kloubu neb údu, jenž je příčinou kulhání: »*zoppo nelle anche*«, chromý v kyčlích, »*zoppo a piè*«, na jednu nohu chromý, což ve smyslu přeneseném sluje »zdlouhavý, namáhavý, nerad«. Celé frase, zvláště ve vlaštině bohaté časem povstaly při pohledu na tu vadu tělesnou:

Correre a piê zoppo, setkávati se s obtížemi, *tornare a piè zoppo*, vrátiti se s nepořízenou. »*Agli zoppi grucciate*«*) znamená »*neštěstí nepřichází samo*« a užívá se o lidech, kteří mají smůlu. »*Chi pratica lo zoppo, impara a zoppicare*«, znamená Italům: s vlky třeba výti, kdo chce s nimi býti (špatná společnost kazí dobré mravy). »*I suoi affari zoppicano*« (jeho záležitosti kulhají), stojí to s ním špatně, právě tak, jako Němci říkají »*es hinkt mit ihm*«.

Zcela jiné fráse nalézáme u Francouzů, neboť psychologie toho národa je jiná. *Il faut attendre le boiteux* (třeba vyčkati kulhavého) znamená: dlužno vyčkati potvrzení zprávy. A celou delikátnost tohoto zdvořilého a taktního národa znázorňuje pořekadlo: »*Il ne faut pas clocher devant le boiteux*« nemá se kulhati před kulhavým, což znamená: vady tělesné nikomu nevyčítej.

Pro úplnost udávám, že kulhavý sluje španělsky »*cojo*« (čti kocho), kulhati *cojear, andar cojeando*, též *claudicar*, kulhání »*la cojera*«, »*claudicacion*«.

Angličané říkají »*to limp*«, kulhati a »*the limp*«, kulhání.

Přejděme k Slovanům. Abych neunavoval, vezmu jen největší tři větve, Rusy, Po-

---

*) Doslovně: kulhavým dostává se ran berlou.

láky a Čechy, s toho stanoviska v úvahu. Хромой, хромоногій, хромецъ, хромоножка, je chromý, kulhavec, хромота, хромоногость je kulhavost, chromota, хромание je kulhání, хромать je kulhati, хромять, ochromnouti, schromnouti.

Poláci nazývají kulhavého *chromy, kulawy*, kulhání *chromota, chromość*, není tedy velkého rozdílu mezi českou a polskou řečí tímto směrem.

Náš jazykový poklad je přebohatý výrazy označujícími tuto rozšířenou vadu a v přenešeném smyslu o řeči, verši, činnosti lidské (nezdaru jejím) s oblibou se jich užívá.

Vedle slova chromý vyskytuje se kulhavý, belhavý, klecavý, kulha je, kdo kulhá, též kulhavec, kulhánek. Je též co jméno osob dosti rozšířeno a jistě, kdo takový rod založil, byl mrzák, anebo přezdívka jednoho člena k označení celé rodiny vedla, až se na pravé jméno zapomenulo — doklad, jak lid náš rád se posmívá, na kteroužto nepěknou vlastnost poukázal jsem už vícekráte. Posmívaje se neměl by však tělesných vad vystavovati.

Zvíře lenochod nazváno česky též *kulhoš*, nesprávně, ano nekulhá, nýbrž jen lenivě a nemotorně na zemi se pohybuje.

V Krkonoších se říká »*bejhelcet*« »*bejhelčit*« (kulhavice sluje v Krkonošsku jídlo

ze spařených housek). Kulhyňati je opakovací časoslovo téhož asi smyslu, co kulhati.*)

Kulhavý je kůň, kulhava je v přeneseném slova smyslu příčina, výmluva (nepravá, neplatná), přirovnání (nevhodné, nepřiléhavé). Výmluvné přísloví je »*v chraplavý zvon nezvoň, vlka na kulhavém koni nehoň.*« »*Při kulhavém kulhej,*« je pravý opak pokynu francouzského, jež varuje kulhati v přítomnosti kulhavého — má však u nás jiný význam: řiď se lidmi (asi jako v Italii pořekadlo *chi pratica lo zoppo impara a zoppicare*). Na kulhavém (t. j. koni) přijel, znamená, že přišel někdo pozdě. Na francouzskou frási upomíná rčení: »*Počkáme na kulhavého posla,*« což znamená, vyčkáme další zprávy. »*Kdo se chce kulhavému smáti, musí sám rovně státi,* je pořekadlo, jehož smysl netřeba vykládati (cizí vady spíše vidíme, než své). »*Kdo kulhavý, nechoď k tanci do kola.*«

»*Kulhavý chromý, největší hromy,*« říká se o lidech velmi hněvivých. »*Ten čas kulhá po berlích,*« říkáme, chceme-li naznačiti, že nám málo ubíhá. »*To as kulhá,*« znamená tolik co německé »*das happert wohl*«.

»*Netřeba tomu učiti se kulhati, koho nohy bolí*« (rusky: не учиться хромать,

*) Slováci říkají kulhotať = pokulhávati.

когда ноги болять), znamená: *chudý chudému nepomůže.* »*Kulhá, kulhá, bude třeba holi,*« naznačuje potřebu holi, aby se o ni opřel, aneb aby mu na zádech zatančila a pohnala ho a je dosti známým pořekadlem o lenosti neb malé schopnosti.

»*Kulhavý čert nejhorší*« (v Dolní Lužici »*Khromy čert je najhorši*«) varuje před znamenaným. »*Breptavý nejvíc chce mluviti, kulhavý choditi, slepý viděti, bezruký dělati a blázen mudrovati.*«

Tak je výraz ten a jeho příbuzenstvo charakteristické, že i kraje dle něho se označují, na př. jedna samota u Žamberka, nevím proč, sluje »*Kulhavy*« a jistá pastvina u Vsetína nazývá se »*Kulhánky*«.

Méně běžny jsou výrazy belhavý a klecavý.

Lepet jest tobě klecavu vníti v život věčný, je známé rčení evangelia; v theologické mluvě v původním slova výrazu i v přeneseném (tolik co chybující) slovo *klecavý, klecati* hojně se vyskytuje. Je to i jméno rodiné — máme v literatuře dva dobré spisovately toho jména.

Že »*Každé přirovnání belhá*« (t. j. kulhá), je známo. V legendě o sv. Prokopu stojí, že »*boží mocí belhavým choditi kázal*«, ale jak choditi, ovšem nepodotýká. »*Belhavý má krásné hnáty nadarmo.*« dí poře-

kadlo, s nímž ne zplna souhlasíme. V starém jednom českém pramenu vyskytuje se rčení, *byl jest belhav na obě nožě*, což se nám zdá podivno, neboť belhání, t. j. chůze s napadáním na jednu nohu, vylučuje oboustranné, symmetrické vady.

* * *

Než dosti již toho klasobraní a lidové moudrosti, čerpaného z Kottova »Česko-německého slovníka« a z Čelakovského »Mudrosloví«. Obraťme se k dnešnímu významu slova toho. Jinak lid, jinak věda mu rozumí.

Z četných rčení nahoře uvedených vysvítá, že lid rozumí slovem kulhavý něco určitějšího, než-li slovem chromý, ačkoli obě slova bývají časem zaměňována. Chromý je širší pojem, znamenaje mrzáka s vadou dolních končetin, chůzi stěžující. Kulhavý (posměvačně se říká též pajdavý, pajda), je ten, kdo na jednu nohu napadá. To může povstati jen při zkrácení jedné končetiny. Zkrácení takové může býti, jak věda nás učí, skutečné nebo zdánlivé. Při zdánlivém může býti končetina v celku posunuta do výše, na př. tím, že je pánev postavena šikmo pro choroby jinde umístěné (v břiše), tak že kloub kyčelní je na jedné straně výše postaven. Zkrácení může na-

stati také ohnutím v kloubu. Prohnutá tyčka nesahá nikdy tak vysoko, jako stejně dlouhá a přímá tyčka. Proto i člověk, jenž má v některém kloubu končetinu trvale ohnutou, napadá. Napadá však, t. j. kulhá i z jiných příčin. Má hřebík v obuv vyčnívající, jenž při došlápnutí vtlačí se do kůže a zabolí, proto při chůzi na tu stranu nedošlápneme, úd bezděky kratším činíme ohnuvše jej v koleně a kulháme. Utrhl-li se podpatek obuvi, je končetina ona zkrácena — kulháme zase. Jindy pro bolest na chodidle (třeba pro puchýř, kuří oko, zanícený mozol, odřeninu a pod.) ulehčujeme choré končetině a raději na druhou veškeru tíhu těla při chůzi přenášíme — kulháme zase.

Abychom nemusili do podrobna vypočítávati všechny banální příčiny kulhání, řekneme krátce, že lze za to míti, že kterékoli onemocnění dolní končetiny jedné způsobiti může kulhání. Choroby kostí, neduhy kloubů, nemoci svalstva, změny cev a nervů kulhání způsobuje. Z veliké té spousty příčin vyjmeme jen několik neduhů zajímavějších, kde příčina kulhání není na první pohled patrna. Že člověk, který má zastaralé, nevpravené vymknutí končetiny v kloubu kyčelním, kde je končetina vkloubena do pánve, bude kulhati, vysvítá z toho, že tu budou jistě obě končetiny nestejně dlouhé a úd v pohyblivosti obmezený, což samo už

stačí, aby způsobilo nestejnost chůze. Že osoba přestávší v dětství tuberkulosní zánět kloubu kolenního bude kulhati, protože zánět ten konce kloubní rozrušil a zhojila-li se choroba nebo byla-li operací zhojena, vždy mívá to v zápětí ztrátu jisté části kosti a tím i zkrácení končetiny, je rovněž na bíledni. Byl-li chirurg nucen pro chorobu vyjmouti kloub, bude zase končetina kratší a nemocný bude na zkrácený úd napadati, bude kulhati. Sroste-li zlomená kost nesprávně tak, že zlomky kosti přiloží se k sobě po straně, nikoli konci svými, zase bude úd kratší a nešťastník bude belhati, nelze-li zkrácení vyšším podpatkem uměle vyrovnati.

To jsou vesměs všední příčiny kulhání.

Zmínky zasluhuje z této skupiny ranní kulhání dítek, stižených počínajícím zánětem kloubu kyčelního (coxitis tuberculosa). Němci nazývali zjev ten »freiwilliges Hinken« výrazem zcela nevhodným, jednak proto, že kulhání to není »freiwillig« a pak také z té příčiny, že samovolně kulhati bude nejvýš nějaký kašpar nebo herec na jevišti k vůli rázu úlohy.

Bylo totiž pozorováno, že dítky tou nemocí stižené ráno kulhají, během dne však vada chůze stává se stále méně a méně patrnou, až zmizí docela, aby se druhého dne z rána zase objevila. Je to bezděčné nad-

lehčování chorému kloubu, neboť dítě pudem vedeno a zkušeností poučeno, že taková chůze nezpůsobuje nijakých obtíží v noze choré, navykne si znenáhla tuto chůzi, znenáhla však mezi dnem na obtíže, jimž jaksi, hrou zabaveno, menší pozornost věnuje, zapomíná (— a snad také bolest mezi dnem se mírní —) a zase dobře chodí.*)

Při této chorobě vyskytne se kulhání p o d r u h é při pokročilé chorobě, kdy už část kostí v kloubu kostižer byl zničil a tím úd zkrácen byl.

Zvláště zajímavé je kulhání při chorobách nervových. V popředí jich stojí *ischias.* Snad si čtenář mysli, že nic snazšího, než poznat ischias, tyto kruté bolesti v končetině, jež někdy nejmenšího pohybu údem nedovolují. Ale nemoc ta vystupuje někdy ve formě mírné, tím potutelnější, a jediným na první pohled zřejmým příznakem jejím je kulhání.

Také *hysteric* způsobuje časem kulhání podivného rázu. Zajímavá ta nemoc vyvozuje ve sféře citlivého i hybného čivstva a duše nejrozmanitější projevy. Bystrý lékař postřehne ji dle jistých známek, i když se ukryje za příznak tak málo výmluvný, jakým je kulhání.

---

*) Jiné příznaky choroby nejsou ještě patrny, ale přes to třeba hned pomoei obvazem, který úd v kloubu činí nehybným.

Že úbytě míchy, nádory míchy, měknutí mozku vyvozují nervové změny bolestného rázu, jež kulháním se projevují, je lékařům s dostatek známo, leč choroby ty spojeny jsou s dostatečným počtem jiných významnějších příznaků, dle nichž je lze usvědčiti. Kulhání při nich jest ovšem příznak, který vedle těžkých změn v nervstvu nejméně na váhu padá.

Zvláštní zmínky zasluhuje zde však t. zv. *Charcotova nemoc* (claudicatio intermittens). Jeví se slabostí, pocitem tuposti a tuhosti končetiny po krátké třeba chůzi, kteréžto příznaky projevující se kulháním záhy zase pomíjejí, aby se při nejbližší příležitosti zase na chvíli vrátily. Podstatou choroby jsou arteriosklerotické změny (zkornatění tepny) a může tu, jak upozornil Charcot, jenž o nemoci první psal r. 1858, následovati záhať (thrombosa), t. j. při tom příznaku dlužno zachovati klid na loži, nemá-li záhy dojíti k vážným důsledkům, což od doby Charcotovy se doporučuje. Choroba nejprve u koní pozorována.

Také t. zv. *meralgia paraesthetica* (též Rothova nebo Bernhardtova nemoc), jejíž podstatou je neuralgie jednoho stehenního nervu (*nervus cutaneus femoris externus*), a jež se projevuje tíhou dolní kon-

četiny při chůzi a brněním, pak bolestí palčivou v okrsku zásobovaném tím nervem*), vyznačuje se kulháním. Toto kulhání dostavuje se dříve, než bolesti, a uposlechne-li nemocný pokynu, jež mu kulhání dává, a usedne-li neb ulehne-li v čas, bolesti se nedostaví. Nemoc objevuje se u zdravých tlustších osob mezi 35.—60. rokem, zvláště u mužů.

Tato nemoc je podobna chorobě Charcotově, ale liší se od ní tím, že úd není zamodralý, bledý a studený, jako při Charcotově nemoci, a že nemocný může vlásti údem dobře a teprve, když chodí asi čtvrt hodiny, dostaví se obtíže.

Tyto choroby byly podrobněji pozorovány teprve v posledních létech a nejsou ještě zcela prostudovány — spokojme se poznatkem, že při nich může kulhati člověk zdánlivě úplně zdravý.

* * *

Některé knihy — na příklad Ottův Slovník Naučný v hesle »kulhání«, podepsaném šifrou red. (t. j. Redakce), mluví o kulhání na obě dolní končetiny a nazývá je kulhání oboustranné, chůze viklavá, *vacillatio*. Výraz kulhání oboustranné je smyslem

*) Přední a zevní plocha stehna dolů až ke kolenu

slova kulhání vyloučen. Kulhání je právě jednostranná porucha chůze. Kolébavá či kachní chůze, jež by mohla býti podmíněna takovým stavem oboustranným, jenž by jednostranně vyvozoval kulhání, pozoruje se u oboustranného vrozeného vymknutí v kloubu kyčelním, u osob o rhachitických kostrách, u těhotných, osob stižených kamenem měchýře močového a některých jiných chorobách, některé nervové nevyjímaje — lid však nikdy tu nemluví o kulhání a proto předmět nespadá do našeho programu.

* * *

Nejsem zvěrolékařem, a dlužno ponechati znalci zoopathologie, aby se podrobně rozepsal o kulhání u zvířat. Jen pro úplnost nemohu pomlčeti, že je u zvířat více chorob, jež se projevují kulháním. To může, právě tak jako u člověka, zaviněno býti nejrozmanitějšími neduhy končetin, jich kostí, kloubů, svalů a šlach i cév a čivů. Je však jedna obecně známá choroba epidemická zvířat domácích, jež podle význačných dvou příznaků dostala jméno kulhavka a slintavka. Nákaza ta velmi rychle se šíří a vyznačuje se horečkou, puchýři na sliznici tlamy, mezi paznehty a na korunce paznehtů, což má v zápětí, že zvíře *kulhá.* Ne-

moc trvá 8—15 dnů, v těžších případech ve 3—5 dnech končí smrtí a je přenosná i na člověku, u něhož také kulhání vyvozuje, způsobí-li puchýřky mezi prsty. Zajímavý je dále lidské chorobě Charcotově obdobný neduh u koně, podmíněný záhatí hlavní obtepny končetiny i projevuje se kulháním občasným za silného pocení, chvění končetin a zrychleného dýchání. Pokud zvíře tiše stojí, nepozorujeme u něho nemoci. Teprve v tahu nebo při pohybu vůbec pozorujeme u něho změny popsané.

* * *

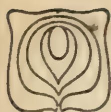
Pro tuto markantnost poruchy a pro rozšířený předsudek, jenž u mrzáků jakožto znamenaných předpokládá i nepravosti duševní, zlobu, mstivost, potutelnost,*) stali se chromí od jakživa vděčnými typy vypravovatelů a dramatiků . . . Nejznámější ze všech je snad Mefisto z Gounodova Fausta, jenž na nohu jednu napadá, maje místo jednoho chodidla kopyto, a pak Lesageův Kulhavý ďábel, přejatý ze španělského (El diablo cojuelo).

Don Pedro Crudello, Petr Ukrutný, král španělský, »tigr na trůně«, horší než Ludvík XI., jenž prostě vraždil, kdežto Petr s obětmi si hrál, také napadal na jednu nohu. Dle toho bylo poznáno a dle jizvy

přes tvář se táhnoucí, a dle kordu ve tvaru kalatravského kříže, že on to byl, jenž zabil soupeře v lásce jda od milenky. Viděla to stařena, jež prozradila své tajemství uhlíři, Petrem na alkada povýšenému, jenž měl vraha odkrýti. Ne-li, bude utracen. Nuže — uhlíř odkryl vraha — krále a dal — soše sraziti hlavu v přítomnosti královĕ.

Kulhaví vedle hrbatých z mrzáků jistě jsou nejmarkantnější. Netřeba snad podotýkati, že zasluhují právě tak taktní šetrnosti jako kteříkoli z nešťastné družiny znamenaných.

O „ČTYŘOKÝCH“.

Začnu vzpomínkou z dětství. To abych legitimoval, proč ujímá se péra chirurg, aby psal o předmětu, zapadajícím do očního lékařství. Sic má krátkozrakost i nejeden vztah k chirurgii, a některé případy této vady zrakové navrhl kdysi v Čechách známý oční lékař dr. *Fukala* operovati — a dále: — krátkozrací nejednou trpí vinou vady své také zkřivením páteře, což jest předmět chirurgický, a ještě jiné četné vztahy našly by se mezi brejlemi a chirurgií,*) kdybychom se tu chtěli a mohli právě jen tímto vztahem zabývati.

Ale raději chci teď mluviti o vzpomínce z dětských let, neboť vysvětluje nadpis práce o »čtyřokých« a zdůvodňuje, proč práce zařaděna do cyklu »Znamenaní«.

*) Studie »Oči chirurgovy« připravuje se k tisku.

Měl jsem bratra, který za dětských let trpěl nějakou chorobou oční. Když byli všchni domácí lékaři vystřídáni, rozšafný městský lékař, mladý praktický a letitý již vojenský lékař, který slynul nemalým lékařským věhlasem — a rady jich nepomáhaly, zajela matka s milým prvorozencem do Prahy. (Už tenkráte, před třiceti léty svítila pražská světla vědy nesmírně jasně, aspoň v očích obecenstva, o hodně jasněji než lékaři venkovští.) Tenkráte těšil se veliké důvěře po českém venkově prof. *Hasner*, Němec, odborník své doby jistě dokonalý, ale ve vědě okulistické nevelikých stop zůstavivší. Po několika dnech vrátila se matička s bratrem zas domů. Ale jaké změny doznal bratr. Milý jeho obličej hyzdila dvě veliká temná, skoro černá, vypuklá skla. Nemohli jsme ho ani poznati. Jako by to nebyl náš bratr Otakar. Nedůvěřivě jsme si ho prohlíželi, a ty brejle jako by byly mezi ním a ostatními sourozenci propast vyhloubily.

Znenáhla jsme si zvykli. Ale spolužáci bratrovi nemohli jaksi zvyknouti. Hned od prvního jeho příchodu do školy uvítali ho huronským pokřikem, posměchem a přezdívkami, takže bratr, povahou již nesmělý a plachý, nechtěl brejle nositi, a bylo třeba veškeré energie otcovy a nejvýmluvnějšího naléhání matčina, jež si od brejlí

bůh ví co slibovala, že zase si je nasadil (— měl je nositi stále —). Ale pak zas nechtěl chodit do školy. Spolužáci pokřikovali naň ve škole i na ulici »čtyřoký«, »má čtyry oči« a podobně, takže se i otec musil vložiti do věci a zakročením u učitele znenáhla pokoj zjednat.

Brejlemi stal se bratr »znamenaným«. Kdyby byly bývaly ze skla bezbarvého, nikdo by si jich nebyl všiml. Brejle měl učitel, brejle nosil otec mnohého žáka, skřipce a lorgnony byly tehdáž už u dam v modě, třebas dámě s lorgnonem říkaly domácí domkářky, že je pyšná — »znamenaný« byl jen, kdo nosil nápadně černé brejle. Za takovým podnes mládež venku pobíhá a pokřikuje »čtyřoký«. I herci, chtějí-li na jevišti hodně realisticky vyznačiti některý charakter intrikánský, potouchlý neb detektivy, špehouny atd., rádi je předvedou co ryšavce s černými brejlemi, jako na př. venkovský interpret přítele Tylova, jenž přichází v prvním jednání Šamberkova J. K. Tyla, vystrnaditi Tyla na venkov, nebo známého detektiva z »Cesty kolem světa za 80 dnů«.

* *
*

Z těchto důvodů všech mne brejle od jakživa zajímaly. Snad žádnou přednášku

zesnulého učitele svého Schoebla na lékařské české fakultě nesledoval jsem s tak živým zájmem, jako jeho úvahy o brejlích. S léty všelicos jsem četl doma i v cizojazyčných časopisech a knihách o brejlích, při svých cestách v cizině viděl jsem všelijaké obrejlené naciony — myslím, že z toho bude dost zajímavá stať.

Už dějiny brejlí přinášejí nám mnoho materiálu, jenž upoutá čtenáře odborného a ještě více neodborného. Sledovati osudy užitečného předmětu kteréhokoli do minulosti až k počátkům jest úkol, při němž kulturní historik stráví mnohou hodinku příjemnou, ale zmaří také mnoho času nadarmo, jako ten, kdo chtěl vypátrati, nosili-li již staří Hebrejci brejle. O starých Aegypťanech ani nemluvím. U těch nic, co by dnešním brejlím nasvědčovalo neb na ně jen z daleka upomínalo, historikové brejlí nenalezli, ačkoli týž historikové umělé oči na mumiích pohřbených už několik století před Kristem nalézají. Ani staří Řekové a Římané neznali brejlí v našem smyslu slova. Byly sice nalezeny čočky (sběrné) skleněné neb křišťálové, na př. v jednom hrobě v Nole nalezen kus skla do zlata zafasovaný, plankonvexní, o průměru 4·5 millimetru, a podobné nálezy pocházejí z Mohuče, Pompej, Ninive. To však nejsou brejle, právě tak jako v Tyru nalezený

křišťál, jenž prohlašován za lupu nebo dokonce za brejle, je knoflík pouhý. Čočky ty asi sloužily za zvětšovací skla a pak snad i k rozdělávání ohně. Z Plinia a Seneky víme, že staří Řekové a Římané znali zvětšující účinek koule vodou naplněné,*) ale přičítali vlastnost těch koulí vodě, nikoli zakulacenému sklu. Kamenné památky starého umění, práce drobné, ale ostré, vynucují domněnku, že se pracovalo jistě pomocí takového zvětšovacího skla.**) (To praví historik. Je však možno, že měli staří lepší zrak.) *Plinius* vypravuje, že takových koulí lékaři k pálení užívali. Ve hře »Oblaka« (od Aristophana, nikoli Kvapila), zamýšlí mazaný venkovan Strepsiades žalobu (na voskové tabulce napsanou) roztaviti »sklem« a tak zničiti.

Vypráví-li se, že v cirku přihlížel Nero zápasům gladiatorů skrze kus smaragdu (»Nero princeps gladiatorum pugnas spectabat in smaragdo«, stojí u Plinia), o čemž i Sienkiewicz v »Quo vadis« se zmiňuje***), nesluší z toho usuzovati, že Neronovi smaragd zastupoval brejle. Svědkové tvrdí, že

---

*) Ševci, či pardon! obuvníci podnes při večerní práci užívají takových koulí.

**) Staroegyptské zlaté klenoty a kameje také vykazují podobnou drobnou, jemnou, ale přesnou práci.

***) Lessing z toho usuzoval, že Nero byl dalekozraký.

byl tento dravec na trůně slabozrakým (»oculi caesii et hebetes,« dí *Suetonius*) a že proto, chtěl-li lépe viděti, mžoural očima. Ostatně mohl býti také albinem. Staří, jak známo odjinud, krátkozrakost dobře znali, a přece nikde nečteme, že byl Nero krátkozraký. Domnívají se tedy badatelé, že smaragd platil za kámen, jenž sílí oči, čemuž nasvědčuje každému patrný osvěžující vliv patření na zelené plochy, což vedlo i k oblibě zelených brejlí (viz níže), kdysi vřele lékařsky doporučovaných.

Ani ve středním věku nesetkáváme se s počátku ještě s brejlemi. Nejvýš dovídáme se o zvětšujících sklech. Sv. *Bonifác* (680—755), německý básník *Konrad von Würzburg* († 1287), španělský Arab *Alhazen* mluví o zvětšujících sklech.

První zmínka o brejlích pochází od učeného *Rogera Bacona* (1240—1292), který vědomostmi vynikal nad všecky vrstevníky a přírodní síly současníkům ještě tajemné sám už té doby dosti bystře chápal. Pojednávaje o čočkách, jichž měl velkou sbírku, poznamenává, jakým to musí býti dobrodiním pro staré lidi, kteří mají špatný zrak. Za těch dob byly brejle známy již v Německu, neboť ve sbírce Minnesaengerů nálézá se výslovné poznamenání, že staří lidé užívali brejlí (*Miss-*

ner či *Meissner* v létech 1260—1280). Okolo roku 1300 bylo brejlí ve Flandersku již mnoho užíváno. R. 1282 prý jistý duchovní *N. Bullet*, podepisuje smlouvu, užil brejlí.*) Na obrazích z polovice XIV. století vídají se i biblické osoby s brejlemi, jak dosvědčuje *Pansier* ve svých dějinách brejlí.

Většina zpráv o vynálezcích brejlí a o prvních brejlích vede do Italie. Zásluha o vynález ten přičítá se dvěma Italům. Byl prý to *Salvino d'Armato degli Armati* a *Alessandro della Spina*. První ze jmenovaných, florencký šlechtic, vymyslil prý věc tu r. 1285. V kostele S. Maria Maggiore ve Florencii byl prý náhrobní nápis: »Zde leží Salvino d'Armato degli Armati z Florencie, vynálezce brejlí. Bůh odpusť mu jeho hříchy.« Spina byl dominikán v klášteře sv. Kateřiny v Pise, a frater *Dominico da Peccioli*, kronikář řečeného kláštera, napsal o něm, že první sám hotovil brejle, které ochotně lidem jich potřebným dodával**), ač nechtěl nikomu pověděti o té výrobě nic bližšího. Učená florencká akademie della Crusca vydala r.

---

*) Kresba jistá v opatství Saint-Bavon-Lez-Gand tomu nasvědčuje.

**) Ocularia ab aliquo primo facta et communicare nolente ipse fecit et communicavit corde hylari et volente.

1729 6 foliantů slovníku, v němž u hesla Brejle (»Occhiale«) nalézá se poznámka, že Spinův soudruh Giordano da Rivalto, výborný kazatel a učenec, v jednom kázáni dne 23. února 1305 na Piazza di S. Maria Novella prohlásil, že to není ani dvacet let, co bylo to umění vynalezeno a že sám vynálezce brejlí zná.*) »Lékař a filosof«, doktor *Franciscus Redi*, píše svému příteli, P. Falconierimu, jenž zemřel v Římě r. 1676, že má rukopis z r. 1299, ve kterém nalézá se místo: »Jsem tak lety stižen, že beze skel, brejle zvaných (»okiali«) nemám sil čísti nebo psáti. Tyto byly nedávno vynalezeny k pohodlí ubohých starců, když jim seslábl zrak.«

Při svatbě vévodkyně Juty Rakouské s hrabětem Ludvíkem von Oettingen ve Vídni r. 1319 objevil se jeden host, starosta Padovy, Pietro Buonaparte, vyslanec u rakouského dvora, s brejlemi, což vyvolalo všeobecný úžas.

Z téže doby pocházejí tedy zprávy o prvních brejlích ze vzdálených krajů, Italie, Německa a Flanderska. Při nedostatku kommunikací tehdejších opravňuje faktum toto k domněnce, kterou vyslovuje

*) »Io vidi colui, che primo la trove, e fece, e favellaigli.« dí o tom ústy mnicha stará vlaština. (Viděl jsem toho, jenž je první našel a hotovil, a bavíval jsem se s ním.)

doktor *E. Bock* ve své krásné práci:*) »Die Brille und ihre Geschichte« (vydal krajan náš, vídeňský nakladatel Josef Šafář), že asi vynález brejlí stal se na několika místech skoro současně. *Caesemaker* připisuje aspoň zásluhu tu Rogeru Baconovi, učenému oxfordskému mnichovi nahoře jmenovanému a jeho příteli *H. Goethalsovi* (latinsky Bonnicollis zvanému), učiteli theologie a filosofie na Sorbonně v Paříži, který cestuje k papeži Martinovi IV., zastavil se ve Florencii nebo Pise a zde seznámil se se Spinou, jenž prý od něho se naučil brejle hotoviti. Jméno jeho prý zamlčeno, protože nebyl v Italii oblíben, an bičoval neřesti kněžstva, a nad to prý vynález za pověrečné té doby bez toho lidem za čáry považován. Bacon ostatně pro nějaký list, papeži zaslaný, uvržen do žaláře, v němž až do své smrti úpěl.

Dříve platíval i sv. Jeronym (331—420) za vynálezce brejlí, z důvodů dnes neznámých. Ale na některých obrazech s brejlemi se předvádí. Aspoň benátští obchodníci s brejlemi ještě r. 1660 stavěli se pod ochranu tohoto světce.

Koncem 13. století byli zasvěceni do umění brousiti skla brejlí vedle jmenovaných mnichů ještě jiní. První lékařská zmín-

*) Z ní mnoho čerpáno.

ka o brejlích pochází od *Bernharda z Cordonu*, jenž působil jako professor v Montpellieru. Libuje si, že má prý oční lék, jenž brejle činí zbytečnými, a jeho vlivem mohou prý i slabozrací dokonce malé písmenky čísti bez brejlí. Tělesný lékař papežů avignonských, *Guy de Chauliac*, vychvaluje svoje vodičky, je však do té míry poctiv, že připouští: když tyto nepomohou, že nutno sáhnouti po brejlích. Tehdáž nevědělo se ještě nic o lomu paprsků světelných, a proto byly léky při vadách zrakových tak nekriticky vychvalovány. Teprve *Maurolycus* z Messiny a *Keppler* stanovili první zákony optiky. *Montanus*, učitel university padovské, byl první, jenž brejle lékařsky předpisoval, a sice brejle ke čtení a ochranné.

Třebas už *Chauliac* mluví o brejlích jako o věci všeobecně známé, byly přece málo užívány a v širších kruzích neznámy. Byli i lékaři, kteří nejen nedoporučovali nositi brejle, ale dokonce před nimi varovali. Tak *G. Bartisch von Koenigsbrück* v Drážďanech, plnou firmou: »Bürger, Oculist, Schnitt- und Wundarzt«, jenž vydal první německé oční lékařství.

Lékaři se o brejle nestarali, málo který z nich ještě i později znal význam brejlí zevrubněji. I v XIV. století byli lékaři, kteří pokládali to za nedůstojné určiti brej-

le pacientovi, přenechávajíce to obchodníkům s brejlemi, z nichž někteří ještě za naší paměti umívali určování brejlí pomocí t. zv. optotypů obklopovati tajemným nymbem jakýmsi. Teprve v druhé polovici XIX. století vyšly tabulky pro lékaře, dle nichž bylo jim možno rozhodnouti, jakých brejlí právě potřebuje ten který klient, jenž vyhledával jich pomoci.

Dříve než poznány zákony optiky, pokládány brejle za nějaké kouzlo tajemné. Čočkám jich připisována záhadná síla, jejíž mocí lze čísti i psáti. O *sv. Františkovi de Paula* se vypravuje, že, když přišel o zrak, nabyl ho zase brejlemi, jež si z Francie opatřil. *Theophrastus Paracelsus*, který sice mnohé důležité věci vyzkoumal, ale vše zase drváčnickými řečmi zatemňoval, mluví o jakési »ars berillistica« (umění brejlařském) a zove brejle křišťálovým sklem, v němž možno viděti budoucí věci. *Record* vyhlašuje broušená skla Rogera Bacona za ďáblovo dílo, neboť lze prý jimi podivuhodné a neznámé věci viděti.

Ještě z r. 1823 datuje se pověst o neuvěřitelných vlastnostech brejlí. Prorok Mormonů *Smith* přišel toho roku, veden jsa andělem, do Palmyry, kde nalezl na úpatí hory Cumorah bedničku, ve které byla zlatá deska s nápisem. Tento přečetl pomocí zázračných brejlí jako »urim« a »thummim«,

novoaegyptskými hieroglyphy psané zjevení.*) Tyto brejle, které byly buďto už v bedničce oné, nebo později do rukou »proroka« přišly, hrají v dějinách mormonské sekty velikou úlohu. Jsou to těžkopádná, v stříbrném kování vsazená skla, jež pocházejí z 18. století.

Známý básník, švec *Hans Sachs*, praví v jedné básni: *»In der Chrystall und der Parill kann ich auch sehen viel Gesicht«* a v jiné: *»So will ich beschweren durch die Prillen den Teufel.«*

Ve středověkém Německu nazýváni »Parillenseher« lidé, kteří, hledíce skleněnou koulí, předpovídali lidem budoucnost nebo hledali poklady nebo hleděli zlato z prostých kovů vyráběti.

Na kamenných památnících staré kultury dějiny brejlí málo dokumentů nalézají, což *dr. Bock* zcela trefně vysvětluje tím, že bylo těžko znázorniti průhledné sklo neprůhledným kamenem, mramorem nebo pískovcem. Přece však ví *Bock* o jedné soše s brejlemi. Museum ve Vienne v Jižní Francii honosí se touto kuriositou. Je to socha z 15. století, snad nějakého světce nebo církevního hodnostáře znázorňující, v dlouhé

*) Urim a thummim jsou prý svatá hesla, kterým velekněz Jahveův boha svého žádal o odpověď, když někdo vyžadoval si věštby. Tato hesla nosil v krabici na prsou zavěšené a drahokamy vykládané.

říze, podpásané, se širokým límcem (pelerinou), jenž drží v pravé ruce dlouhý, roztáčející se k zemi svitek papíru, levicí pak přidržuje si brejle k oku.

V pražské universitní knihovně je spis *Ulricha Richenthala* o Kostnickém koncilu. V něm jest obraz, znázorňující obdarování hraběte norimberského lénem marky braniborské, a jedna z figur, kněz, mající listiny s pečetěmi v rukou, s brejlemi na nose podivně vyjímá se.

Na starých obrazech nalézáme již více pramenů pro náš předmět ne sic z první doby dějin brejli, ale za to častěji z XV. století, kdy velicí umělci tvořili plátna zaplavená četnými postavami, a kdy tiskem (mědirytinou, dřevorytinami) umění a literatura počaly býti šířeny a fedrovány. *Dr. Bock* v citované knize shledal s nevšední pílí a štěstím bohatství takových obrázků, v nichž brejle tu jako nezbytná pomůcka čtenáři, tu zas co karikatura na bránici diváka mají působiti. Mnohému umělci přihodil se ovšem anachronismus, že totiž osobě ze starého zákona neb z řecké mythologie nasadil brejle. To znalce starých umění nepřekvapí — jeť obdob spousta v dějinách každého umění. Na obraze cizoložnice od *Lukáše Cranacha* staršího v germánském museu norimberském je starý žid s brejlemi.

Přes to však je nápadno, jak zřídka setkáváme se s brejlemi na velikých plátnech *Veronesa, Raffaela, Pinturicchia* a j., které tisíce osob znázorňují, učence, kněžstvo, šlechtu, vesměs osoby, které mnoho četly a psaly a mohly trpěti vadou zrakovou, jež brejle činí potřebnými. Teprve »lidnaté« obrazy z XIX. století poskytují oku, po našem předmětě pátrajícímu, bohatší kořist. Sám jsem všecku svou literaturu dotýčnou, ovšem nevelikou, z níž zvláště dílo *dra Paula Richera* »L'art et la médecine« sluší citovati, prohledal a nalezl jen na jediném obrázku z toho bohatství rytin, a sice na obraze od *Pietera Jansse Quasta,* jenž je nyní v Petrohradské Eremitáži, doklad pro dějiny brejlí. Ve skupině, soustředěné kolem pacienta na nízké stolici sedícího, vyniká klečící chirurg, otevírající žílu na noze pacientovi. Tento má brejle na nose. Ostatní výjev se živým zájmem sledují.

Z toho všeho ten závěrečný úsudek si utvoříme, že v minulých stoletích málo lidí brejle nosilo. Že by bylo bývalo málo krátkozrakých, naše logika uzavírati nám nedovoluje. Lékaři někteří (viz výše) zrazovali od nošení brejlí, povoláním, jež kazí oči (mědirytectví, zlatnictví, hodinářství) málo lidí se věnovalo, kraj nebyl tak obyvatelstvem přeplněn, kdo měl špatné oči, ne-

věnoval se povolání, jež dobrých očí vyžaduje, a nepotřeboval proto brejlí, málo lidí umělo číst a psáti, brejle byly s počátku nepohodlné, neúhledné, obtížné, kdo je nosil, byl na posměch nejen dnes, ale citelněji ještě v minulých stoletích. Byl v pravdě znamenaný. Na titulní straně pamfletu na krejčí, jenž pochází ze 16. století a sluje: »Befehl und Landsordnung Herrmanni Sartorii«,*) jsou vykresleni po stranách erbu (s nůžkami, jehlou a nití, pavučinou atd.) dva vzpřímení kozlové, z nichž jeden ztrácí bobky a před očima má nehorázné brejle. R. 1494 vyšla v Basileji kniha »Narrenschiff« od *Sebastiana Branta,* na které je vykreslen mezi knihami za pultem sedící kostnatý stařec s nemotornými brejlemi a s pometlem v ruce. Poslední spis *Abrahama a Santa Clara* chová obraz s nadpisem »In omnes homines mors pertransit« a znázorňující kostlivce, s nímž rozpráví pierrot s dřevěnou šavlí po boku a škraboškou v pravé ruce, s brejlemi na nose. V téže knize praví slavný kazatel: »Es gibt allerley Narren, Kleider-Narren, Parruquen-Narren . . ., Brillen-Narren.« Na jedné rytině spisu »Il calloto resuscitato« je trpaslík, metající kozelec, na jehož nevyslovitelné části

*) Sartorius je česky „krejčovský."

těla, ke čtenáři obrácené, jsou umístěny brejle. Humor trochu rozpustilý a ke čtenáři negalantní.

Nepříjemný přívlastek směšnosti provázel brejle ještě dlouho, a déle ještě podržely brejle rys ten na karikaturách. Ještě r. 1847 vyskytla se v düsseldorfském měsíčníku karikatura, kde pták s velikými brejlemi na mocném zobáku rozpráví s liškou, prý o cenách obilí.

Jakému posměchu »těšil se« obrejlený člověk — už to nám vysvětluje, proč se na starších památkách kulturních brejle málo vyskytují, a proč je lidé neradi nosili — ještě v XVII. století, ukazují jazykové zvláštnosti té doby. Čtverák, šašek, fraškář slul té doby v Německu »Brillenreisser«. (Srovnej s nynějším německým »Possenreisser«.)

V jednom satyrickém spise od *Reuchlina* praví se, že odpůrcové (fratres Ordinis Praedicatorum) musí v černé své kapuci nositi bílé brejle »propter suam protervitatem« (pro svou drzost, nestydatost). Tedy znamenaní.

* *
*

Že se brejle zvolna rozšířily, lze si vysvětliti i velikou s počátku drahotou jejich. Stályť koncem XVI. století až 200 K našich peněz, a ještě v polovici věku XIX.

platily se za jedny brejle ze skla flintového v Berlíně 4 tolary. Nosili je jenom bohatí lidé a jen při slavnostních příležitostech, jak píše *Abraham a Santa Clara.* Proto se o nich mluví i v závětích a soupisech pozůstalosti. Ale ani za peníze nebylo lze je všude dostati. Kurfiřt saský August poslal si služebníka do Augsburku pro brejle, které však zmíněný posel dostal až v Benátkách. Malá zacházka! Co by řekla dnešní paní služce, kdyby takové zacházky činila. Kde se brejle hotovily, chovalo se umění to jako tajemství. Dobré sklo vyrábělo se dlouho jen v Benátkách, odkud se vyváželo. Ale právě v Benátkách nemohly se brejle dlouho uchytiti, protože vkus Benátčanů nemohl se nevzpírati věci tak ohyzdné, ovšem tenkráte.

Brzy však umění to došlo hojnějších pěstitelů v Německu.*) Ve všech spisech z té doby, jednajících o umění a řemeslech, nalézáme stálý odstavec o broušení skel. Norimberk, Řezno, Augsburk, Frankfurt na Odře jmenují se z husta co místa proslulá broušením skel, a z měst těch, t. j. jich musei, nalézáme zaznamenáno mnoho obrazů a rukopisů, starých brejlí v knihách odborných.

Poučný tou příčinou je pořádek řezenského cechu brejlařského, který nalé-

*) Brejle sv. Františka prý pocházely »ex Gallia«

záme v norimberském museu a jenž ukazuje dva exempláře starých brejlí z malých skel, z kůže a z rohu se skládajících. Z jiného pořádku cechu toho se dovídáme, že první brejlař (»Parillenmacher«), dosáhl měšťanství v Norimberku r. 1483. Ve Francii neměli brejlaři vlastního cechu, nýbrž byli zařaděni do cechu hračkářů a zrcadlářů. Dle toho vypadají i odznaky cechu (zrcadlo mezi 2 brejlemi). V posměšných a veselých písních té doby jsou také narážky na brejle a jich nositele.

K výrobě skel sloužilo obyčejné, jemné a benátské sklo, též korunové a flintové, také prý nerost beryll.**) Ve staré Číně hotovily se i z topasu. V polovici XIX. století byly nejhledanější, leč i nejdražší brejle z brasilského křišťálu, neobyčejně čirého. Také z jantaru hotoveny, na př. 1691 vyráběl je z toho nerostu v Královci jakýsi *Kristian Porschinen.* Jantar vařil v oleji, v němž pozbýval nerost žluté barvy.

Skla byla okrouhlá, vejčitá, čtyřhranná neb osmihranná.

Na nejstarších brejlích nalézáme vryty

**) Nesmíme zapomenouti, že podnes mineralogové zovou beryll nerosty sic příbuzné, ale jakosti různé, od smaragdu a akvamarinu až po kameny průsvitné a kalné. Kdo ví, co tenkráte slulo beryll, možná že průhledné krystaly vůbec.

číslice udávající věk,*) pro který se skla hodí — údaje to zcela libovolné, jen nepatrnou zkušeností diktované. Vědecké t. j. dle lomu stanovené, optické určování brejlí padá teprv do polovice XIX. století, ačkoli prý už 1612 Španěl *Daça de Valdes* ze Sevilly rozeznával brejle dle škály, která prý se od dnešních dioptrií málo liší. Určoval je dle stáří a dle pohlaví obecenstva, brejlí potřebného. Ovšem byl jmenovaný Španěl ke svému měřítku přiveden jistě jen empiricky, neboť jeho vědomosti o optice a stavbě oka byly velmi kusé.

Jak dlouho to trvalo, nežli brejle nabyly dnešní praktické úpravy! Třeba jen prohlížeti v museích ty předpotopní, těžké a nemotorné okuláry a srovnati je s elegantním, lehkým i pevným skřipcem dnešních optiků.

Nejstarší tvar brejlí bylo sklo (jedno) v kovu zasazené, s dlouhou rukojetí. Takové byly až do prvních desítiletí XIX. století v užívání. Sklo bylo velké, nemotorné, těžkopádné, kov nejednou ušlechtilý, okrasami zdobený. Za dob prvního císařství bylo ve Francii zvykem při rozmařilosti té doby pohrávati sklíčkem na dlouhé rukojeti a

*) Říkalo a psalo se »brejle pro obličej mladý, starý, pro obličej 50letý« atd. Podnes ryjí se do skel diamantem čísla, jež však u starších brejlí udávají palce (vzdálenosti ohniska), u nových dioptrie (viz níže).

chvílemi před oči je stavěti. Sklíčka ta měla často ochranné pláště, aby se tak snadno z neopatrnosti nerozmáčkla.

Protože koketující mládež obojího pohlaví, jež těchto »monoklů« užívala, nebyla ani krátkozraká, ani dalekozraká,*) byla to skla parallelně broušená, jež paprsků nelámala. Tehdejší hejskové právě tak na promenádě nasazovali si sklíčka, aby si lépe prohlédli sličné děvče, jako dnešní lajtnanti, kteří krátkozrakost většinou jen simulují, aby své duchaprázdné bytůstky učinili aspoň něčím zevním zajímavějšími.

Od takového monoklu k pozdějšímu lorgnonu byl už jen krůček. Vždyť i monokly měly tu a tam jakousi střenku, do které jako perořízek se sklapovaly.

Předchůdce dnešního skřipce nalézáme sic již počátkem XV. století. Ale byly to velmi nehorázné útvary, které samy na nose neseděly. Tak *Savonarola* (1452—1498) radí nositi brejle, upevněné na stinítku,

---

*) Ještě za dob spisovatelova studentského života bylo v jednom akademickém spolku krajinském modou nositi skřipec v černé kaučukové ovrubě a s velkými skly. Nosily jej najednou všichni kollegové, ač jeden druhému se vysmíval, že nosí »Fensterglas«, anebo ironicky se vyptával kollega kollegy, jaké má číslo. Pokud vím, byli mezi námi jen dva silně krátkozrací studenti Jaký to převrat! Nejprv byli brejle v opovržení, pak zas vyhledávány co odznak dospělosti a učenosti.

s čepicí hluboko do očí staženou souvisejícím. Na to učiněn vtip, že by takový způsob nošení hodil se jen pro prince, neboť jen oni pozdravujíce nepotřebovali čepice snímati.

Skla zasazena bývala též v rohu, ve dřevě nebo v kůži, a sice vydělané, nebarvené nebo na žluto i na černo zbarvené. Do zlata, stříbra, oceli, kostice vpravována teprve později. Aby pak lépe seděla, opatřována po stranách tvrdými proužky, jež směřovaly nad uchem do zadu. Brejle dnešního tvaru vídáme poprvé v 30. letech století XIX.

Konečně byl oblouček, obě skla spojující, nahražován pérem, jež mělo za účel jednak zavírání (zmenšování) přístroje, jednak lehčí váhu, jednak pevné tkvění na hřbetu nosu. To však až v posledních dobách, neboť ještě koncem XVIII. století seděly brejle vesměs nepevně a nestále. Proto vídáme na starších obrazech, jak si lidé drží skřipec rukou, čehož by nebylo, kdyby pevně seděl. Přece však i později ještě pro jistotu skřipec zavěšován na šňůrku, což poprvé na počátku XIX. století postřehujeme, na př. na jednom obraze Vernetově z r. 1812 (karikatuře na Angličany).

Zvláštní zvyk panoval kdysi u výrobě brejlí, že ozdobovány srdíčky, korunou,

trojlístkem jetelovým, žaludy, lidskými obličeji, který zbyl z té doby už jen na divadelních kukátkách. Jinak byly brejle nemotorný předmět ještě do nedávných dob, na př. zachované dosud brejle van Beethovena jsou také takový škaredý, těžkopádný aparát. Byly příliš veliké, hrubě broušená skla jich příliš tlustá, neboť se z pravidla užívalo brejlí »silných«. Ale vedle těch přicházely i t. zv. malé brejle (»kleine Parillen«), o nichž nalézáme zmínky ve starých spisech a doklady na obrazech, na př. na jedné francouzské karikatuře z roku 1825, znázorňující známou kavárenskou figurku, polykající časopisy.

Nejstarší příklad lorgnettu, jak se nyní nosí (dámy z vysokých kruhů, někdy také některé lehce zbohatlé živnostnice) nalézáme na jednom obraze Watteauově z r. 1720. Je to obraz, který je nyní majetkem německého císaře (štít Gersainta, obchodníka uměleckými předměty v Paříži).

Prodej brejlí obstarávali podomní obchodníci, většinou židovští; též broušením skel zabývali se Židé. Patrně tenkráte vzbuzovali zvláštní pozornost, takže stávali se vítaným předmětem malířského štetce co kuriosita. Jako dlouho nebylo usedlých očních lékařů, byli i kočující prodavači brejlí. Byli to časem dryáčníci, kteří se i za oční lékaře vydávali. Zboží své prodá-

vali velice draho a doporučovali je nejen proti krátkozrakosti, ale i proti všemožným chorobám nejen oka, leč i víček. Někteří šibalové ti doporučovali dokonce brejle, pomocí jichž mohou prý čísti ti, kteří se nikdy čísti neučili. Někteří němečtí brejlaři prodávali své zboží také ve stálých krámech a byli na př. v Norimberku výnosem ze XVII. století pocházejícím chráněni, i dovolovalo se kramářům obchodovati jen s italským zbožím křišťálovým, nikoli s domácími výrobky.

Brejlaři (ocularii, oculariarii) byli nejčastěji řemeslníci, kteří se vyznali i v jiné ozdobné práci ruční (vyřezávání rohu, kosti, slonoviny atd.). Zboží svoje měli v krabicích, nebo každé brejle byly ve zvláštním pouzdru dřevěném nebo z kůže, silného plátna. Bohatší lidé ukládali své brejle často do nádherných stříbrných, ebenovým dřevem vykládaných krabiček.

Krámy brejlařské měly štíty se skřipcem nebo brejlemi na něm vyobrazenými a s nápisem »U velkých brejlí«, »U zlatých brejlí«.

Co se týče optických zvláštností brejlí, nebylo v tomto našem dějinném náčrtu dosud řeči o tom. Jisto jest, že konkávních skel počali užívati později, ačkoli krátkozrakost znali již ve starověku. (Již

Theophrastus vypravuje, že tyran *Dionysios* byl krátkozraký.)

Z jiných pramenů víme, že už *Aristoteles, Plinius, Avicenna* věděli o krátkozrakosti. Je doloženo, že *Zwingli, Leonardo da Vinci, Gustav Adolf, Voltaire, Napoleon* byli krátkozrací. O významu konkávního skla pro krátkozraké mluví však teprvé *Porta* r. 1593, a až sto let po té vykládá *Zahn* o broušení konkávních skel. Ale již dříve věděli o takových sklech, neboť v pinakothece mnichovské je obraz »Cizoložnice před Kristem« od Cranacha staršího, na němž hledí jistý muž brejlemi, jichž odstín prozrazuje brejle konkávní. V úzkých a temných uličkách starých měst lidé se svou krátkozrakostí vystačovali a necítili té potřeby korrektury vady zrakové, co dnešní lidé. Mimo to vyhýbali se lidé takto stižení oněm povoláním, k nimž pro svou vadu nebyli způsobilí a sotva vyhledávali stav vojenský, lovecký a jiná pole činnosti, dobrého zraku vyžadující. Potřeboval-li na př. krátkozraký velmož na honě dobře vidět, nasadil si brejle, jak se to na př. vypráví o papeži Lvu X. Byly dále přilbice s úzkými štěrbinami pro oči*) pro

*) Úzkými štěrbinami krátkozraké oko lépe vidí. Tyto štěrbiny byly už za dob Danteových sklem zahražovány, aby oko bylo chráněno prachu. Tedy první brejle ochranné.

krátkozraké, a v Italii vyšel spis o pravidlech v souboji, kde se uvádí, jak si má vésti krátkozraký, aby nebyl v nevýhodě.

Ale byli již v minulých stoletích pozorovatelé, kterým neušlo, že jsou špatné oči, jež nejsou ani krátkozraké ani dalekozraké a proto ani těmi ani oněmi brejlemi nelze je spraviti. Tomu na kloub přišel však teprve *Thomas Young*, objevil nepravidelné zakřivení rohovky (astigmatismus). Tuto vadu podařilo se korrigovati teprve skly cylindrickými. Malíř *Cassas* poznal už r. 1818, že trpí astigmatismem, ale teprve r. 1844 podařilo se optikovi Suscipimu v Římě příslušná skla zhotoviti. Lépe se dařilo duchovnímu *Goodrichovi*, kterému zhotovil brejle optik *Mc Allister* ve Philadelphii r. 1828.

* *
*

Čtenář, který očekával v naší stati i hojnost údajů o českých brejlích nebo o brejlích v Čechách, až dosud mimo jednu zmínku neshledal ničeho, co by ho tím směrem zajímalo. A přec je jisto, že v Čechách, které braly ve středověku a novověku tak živou účast na kulturních dějích Evropy a někdy co živel vůdčí do nich zasahovaly (universita Karlova, reformace atd.), dějiny brejlí jistě mají mnoho dokumentů, rozptýlených sice a ukrytých, ale vděčných.

Marně však pátral jsem a pátrám tím směrem v »zásobném tlumu představ« — ničeho nevylovil jsem, nic nevystoupilo zpod prahu vědomí mimo fragmenty, domněnky, ojedinělé zjevy. Patřilo by se pátrati po obrazárnách, ponořiti se do bibliotek a v zaprášených foliantech hledati doklady, procházeti musei a, co by se »hodilo do krámu«, vybírati a zapisovati.

K tomu by bylo především třeba času, a toho nyní, když už práce je téměř hotova, je málo. Pohodlnější jest obrátiti se na české autority z oboru kulturní historie, kteří celá desítiletí pracují v kulturní historii české, kamínek vedle kamínku kladou do mosaiky a mnoho na ten čas neupotřebeného materiálu mívají ve svých zápiscích.

Obrátil jsem se především na znamenitého našeho dr. *Wintra.* Odpověděl na snažný dotaz ochotně lapidárním svým stylem: »Poněvadž jsem pod heslem »brejle« nic si nezapisoval, není možná v mých lístcích k nějaké hromádce lehce sáhnouti. Mám zmínky o brejlích tu a tam pod jinými hesly a různými, takže by výsledek dlouhého hledání za to nestál. Nezbývá, než říci obecně, že brejle se vyskytují v inventářích pražských od polovice šestnáctého století, vyskytují se řídko, poněvadž bezpochyby nestály za zápis mezi věcmi

cennými. Připominají se brejle »křišťálové«, brejle ve fasování kostěném a brejle, které se uvazovaly. Jak mohly vypadati brejle oné doby, na to ukazuje v bibliotece uměl. prům. musea »Weigel, Hauptstände«; tam řemeslní popis a tuším i rám s nějakými cvikry a brejlemi. Je to až z r. 1689 (?), ale není pochyby, že 80 let před tím bylo stejně. V archivě pražském dají Vám inventáře ochotně do ruky, ale 2, 3 zmínky v tlusté knize nestojí za hledání.«

Dodatečně dostalo se mi od laskavého dr. Wintera ještě tohoto upozornění: »Užijte ještě jména ze 16. věku »sklenné oči«, pak račte se podívat v univ. knihovně do obrazu Richentala (o Kostnickém sněmě), tam má jeden páter cvikr. Užil toho detailu Jirásek a vzpomenul mi na to. Ten cvikr stojí za podívanou. Je malován v druhé polovici 15. století.«

O tom páterovi stala se už zmínka výše.

Jistě musea a knihovny budou chovati mnohu kuriositu. Obrátil jsem se zas na autoritu, prof. dra Č. Zíbrta.

Naplňuje podivem, sledujeme-li osudy brejlí v minulosti, že poměrně záhy byly oblíbeným objektem k posměšku. Pan prof. dr. *Č. Zíbrt* upozornil mne na posměšné písničky, jež skládány na zimního krále českého Bedřicha Falckého; sebral

je dr. R. *Wolkan.**) V bibliografii této knihy uvádí se posměšný obraz na porážku zimního krále v bitvě na Bílé Hoře. Obraz ten představuje veliké brejle s nápisem P r a - g a. Pravé a levé sklo brejlí znamená Staré Město a Malou Stranu, oblouček pak, obě skla spojující, representuje kamenný most. Pod tím jsou obrazy císaře a zimního krále. Nahoře jsou malé brejle s nápisem: »Pape bril — »Lunette de prestres« (t. j. kněžské brejle) a s francouzskými i holandskými verši o 3 sloupcích: »Remonstration de la Grande Brille à la petite«. (»Onderwijs v. d. grooten Bril aen d. klejnen«), kteréžto verše se Bedřichovi jízlivě vysmívají. Také je tu německý text s titulem »Parallela des grossen und kleinen Brill. in Boehmen und auf dem Rhein«. Píseň počíná:

»Ich bin ein Statt in Boehmerland
dem gantzen Reich gantz wolbekandt.«

Rychle a se zdarem pátrá se, jak mne zkušení historikové učili, po osudech kulturních zjevů ve starých slovnících. Kdož by nepřipadl na Komenského »Orbis pictus«? Pamatuji se s počátku gymnasiál-

*) Deutsche Lieder an den Winterkönig. Prag 1898. Knihovna Českého Musea.

ních studií na Patočkovo vydání.*) Na str. 170. stojí v něm: »Brejlí užívá ten, kdo má slabý zrak, aby bystřeji viděl.« Oč důkladněji zní dnešní definice brejlí. (Viz níže.) Sáhli jsme tedy ke starému vydání od *Mat. Cramera* »Joh. Am. Comenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis emendatus«, z r. 1707 a tu čteme: »Die Brillen (werden zubereitet) dass der schaerffer sehe, der da hat ein bloedes Gesicht«, a latinsky »perspicilla (parantur), ut acrius cernat qui habet debilem visum«, a italsky »gli occhiali poi, acciochè chi hâ la vista débole, corta, ei, vi veda vegga meglio«, a konečně francouzsky »mais les lunetes, afin que celuy qui a la vuë courte, y puisse mieux voir.«

Tedy celkem velmi málo.

Více nalezeno v jiném starém slovníku, na který mne prof. Zíbrt laskavě upozornil. Je to *Rohn*, Nomenclator to gest Gmenovatel.*) Uvádí r. 1764 mezi výrobky sklářskými (artefacta vitrarii) vedle skel ku »hvězdářským troubám«, zvětšujících, palčivých (vitra caustica, urentia) též sklenné oči, conspicillum, ocularia, Brille a »kdo sklenné oči dělá«, faber oculariarius, Brillenmacher. Jinde uvádí pro mědirytce potřeb-

*) Orbis pictus v řeči české a německé . . . Dle Komenského vzdělal Frant. Patočka.

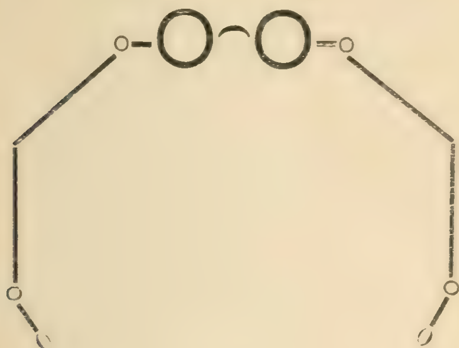
*) Knihovna Českého Musea.

né: »Zelená očiska pro posilnění zraku«, viride conspicillum quo visus adjuvatur. Grüne Brillen das Gesicht zu stärken. Tehda se tedy ještě věřilo na posilující účinek zelených brejlí. Brille sluly však též, jak z téhož Rohna zvídáme, »kroužky ke stahování dvou neb »třech« trub« (jistě pro podobnost na první pohled nápadnou).

Psal jsem dále do musei českých, ale úlovek nebyl značný.

Z královéhradeckého musea obdržel jsem zprávu, že tam mají jeden exemplář brejlí nepříliš starobylých pod č. 151. Věnoval je pan Jiří Wolter z Plačic, a pocházejí prý z r. 1810. Popíšu je. Skla jsou okrouhlá, 33 *mm* v průměru mající, as 1 *mm* silná, dvojplochá. Byla původně asi čirá jako voda, ale stářím nabyla bleďounce kouřového odstínu, jakým staré, zašlé sklo se vyznačuje. »Fasování« je železné, notně zrezavělé; při zevním okraji skel vybíhá v silné dva, as centimetr dlouhé výběžky, na nichž šarnýrem připevněny jsou ploché, asi 3 *mm* široké proužky, uprostřed kolenovitě ohnuté, aby ku kulatému konturu hlavy po straně nad uchem pevněji přiléhaly. Na koncích vzad obrácených mají oba ty proužky ještě jeden šarnýr, v němž připevněno v pravo a levo po jednom konečném článku očkem na konci opatřeném, k tomu účelu, aby tkanice do očka navlečená vzadu,

v záhlaví brejle upevniti mohla, by pevně seděly. Pohled s hora byl by tento:

Oblouček, spojující oba ráfky pro skla, je mírně polokruhově prohnutý, okrajů poměrně ostrých a mohl dosti molestovati nositele.

Za mé paměti již takových brejlí nebylo — snad jen na venkově stařečkové nosili je, čítajíce si v Nebeklíči na stará kolena, když už vášně vyhasly a v ruce už ani k práci nebylo síly valné. Žil jsem v městě a na venek jsem zřídka přišel. Pamatuji na brejle už úhledného tvaru, s oblými tyčinkami po straně, hákovitě na koncích zahnutými, aby za uchem držely.

Další zdroj poučení byl by folklor. Z let dětských utkvěl mi hluboko v mysli výjev z venkovského jarmarku, kde u malého krámku, s několika tucty brejlí bezbar-

vých a barevných, tísnil se ke kramáři, chudobně oděnému, tlum zvědavců, pozoruje jakéhos mužíka, jenž brejle po brejlích na nos trpělivě nasazoval, až jich několik desítek vystřídav, připadl na jedny, jež mu byly vhod, an jimi zřetelněji viděl. Kdykoli si nové brejle nasadil, rozhlédl se jimi kolem nejdřív na lidi vůkol, pak na okraj opodál, načež, zavrtěv hlavou, jiné ohledal. Podobných žánrových obrázků byl jsem svědkem několikráte na ruském venkově, který je ovšem kulturně aspoň 100 až 200 let za námi.

Výjevy ty živě mi tanou na mysli jak obnovené obrazy oněch výjevů, jež se odehrávaly v krámech brejlařských, třeba v Norimberce, když si tu zkusmo někdo vybíral »sklenné oči«, jak nám na obrazích ze století 16. a 18. je znázorněno, na př. na rytině Christiana Wilhelma Ernsta *Dietricha* z r. 1741, jenž se nalézá ve sbírce dr. Brettauera v Terstu, nebo na mědirytině od *J. Callarta* (1520—1567), znázorňující obchodníky s brejlemi v krámech, u nichž si kupující zkoušejí brejle (mnichovský kabinet mědirytin). Obě zachránil před zapomenutím tolikrát již citovaný dr. *Bock*.

Je vidět z toho, že lid je konservativní. Ještě za mé paměti vybíral si brejle dle

těchže principů, jako v první polovici století šestnáctého činil dle svědectví Collaertova.

Žeň sice trochu chudá, ale přece něco.

*   *
*

Málo dokumentů o brejlích podává nám ethnografie, více jazykozpyt.

Číňané užívají za našich dob brýlí, které se ničím neliší od soudobých brejlí kulturního člověka a dovážejí prý se z Evropy. Ale ještě na počátku století XIX. bylo tomu jinak. Dr. *G. Ferrario* ve svém spise Il costume antico e moderno, v Miláně r. 1817 vydaném, přináší obraz lidu z ostrova Tsu-Ming, na němž nalézáme také figuru s brejlemi. Také nejlepší své doby znatel Číny *Davis* znázornil ve svém spise o Číně, r. 1836 vydaném, Číňana s brejlemi zvláštním způsobem upevněnými. Též jiní cestovatelé po Číně vypravují, že Číňané nosí nápadné brejle, jichž skla jsou broušena z hnědého, průhledného kamenu (snad topasu), zvaného ša-ši (čajový kámen), pro podobnost barvy k čajovému nálevu.

Mezi kresbami *Vereščagina**) uvádí se obraz Tunguzky s brejlemi, opřenými nožičkou od obloučku k čelu běžící a připev-

*) Viděl jsem většinu obrazů Vereščaginových v moskevské Tretjakovské galerii, ale nepamatuji se na tento Bockem uváděný obraz.

něnými dvojitými šňůrami za uši svázanými.

Za to jazykozpyt přináší nám četné ukázky, jak brejlí lidová mluva v přeneseném smyslu užívala. V bohatém jinak Mudrovství národů slovanských od Čelakovského nenalezl jsem ani jeden doklad, ač mám tušení, že jsou.

Přehlédne-li něco neb někoho člověk s brejlemi, říká se výsměšně: »Má čtyry oči, a přece nic nevidí!«

O optimistech říkáváme, že se na svět dívají růžovými brejlemi, o pessimistovi tvrdíme, že černými brejlemi.

V jiných jazycích přicházejí však od pradávna obraty, z nichž seznáváme, že brejle dobře známy byly už v dobách, kdy nebyly ještě rozšířeny. V jednom německém spise poučném je rým:

»Kurze lehr und warnung finst tu hie,
allein setz brillen auf und sih!«

Luther rád užíval obratu »auch ohne brill und laterne ersehen«. Význam brejlí za jeho doby dokazuje věta jeho »Wenn ich Pirckheimer wäre, wollt ich Ekolampad eine Brille schicken«, což se vztahuje ke švýcarskému reformatoru Oekolampadiovi (Johannes Heussgen) a k vynikajícímu norimberskému humanistovi Pirckheimerovi, který nosil veliké brejle, jež svého času

na Wartburce byly ukazovány. *Geiler von Kayserberg* na počátku věku XVI. dí: »Ja, lieber, setze brillen auf und kehre es umb; ist eben das widerspiel.« Ve Vídni a Brně byla r. 1734 tištěna světským knězem *J. V. Neinerem* sepsaná knížka »Neu ausgelegter kurioser Tändelmarkt der jetzigen Welt in allerhand Waaren und Wahrheiten vorgestellt.« V ní stojí na titulní stránce: »Wer mich nicht lesen kann in Kauf, der setz der Nasen ein Sattel auf.«

Podobných dokladů z německé literatury uvádí dr. *Bock* velkou řadu. Frase jako »etwas durch seine eigene Brille ansehen«, »durch einen falschen brill kucken«, »je höher einer im Glücke steigt, desto grösser lässt er sich seine Brille machen« atd. dokazují, jak oblíbeným předmětem byly a jsou v německém jazykovém thesauru brejle. Trefný je epigramm *barona von Logan* (1604—1655): »Was wir sehen in der Welt, sehen alles wir durch Brillen.« Voltairův citát: »Máme nos k tomu, abychom naň mohli dáti brejle,« stojí jako heslo na zajímavém spise r. 1787 v Londýně vydaném: »Brejle poznání pro blbé oči králů. Pohádka ve 2 dílech«. O těch brejlích stojí v pohádce: »Kdo jich užívá, jedná moudře a lidsky.«

V ústech německého lidu přicházejí však podivuhodným způsobem brejle často také

ve spojení s pochybným a nehodným jednáním. Místo frase »Das ist Betrug« říkalo se »das sind Brillen«. (Viz též výše zmínku vykládající výraz Prillenreiszer.) »Juden, spitzbuben, brillenreiszer« vedou se v jiném spise té doby pospolu jako rovnocenná společnost.

Zajímavá je — pro dějiny brejlí — i etymologie slova toho. Protože u nás je běžno slovo německého původu, musíme počíti etymologií německého slova, jež ovšem není také domorodé. Slovo »Brille« uváděno vždy ve spojitost se slovem »beryll«. Vynikající oční lékař německý, Stilling, myslí, že slovo to, kterým dříve nikoli skla, nýbrž jich kostra jmenována, pochází ze středověké latiny »parilium«, dvojice, čemuž nasvědčuje i to, že u Grimma čte se zu Brill (zbrill) fahren, t. j. jeti volským potahem (párem volů). Dřevěný rámec se dvěma okenky (jho), který se navlékal a dosud navléká volům na šije, a kostra brejlí, jsou obrazce velmi podobné a jen velikostí se lišící, takže tato etymologie je velmi pravděpodobna. Ale týž *Grimm* odvozuje »Brille« od »berille«, a tu ocitáme se zase u starého drahokamu beryllu, který slul starým Řekům βήρυλος, Římanům klassickým »beryllus«, později berullus, středověké němčině berylle, brill, parill, »ein Edelstein gestaltet als glas oder eise«. Ve středověku nazýván

tak nejen nerost beryll, leč i jiné nerosty (amethyst), b a i s k l o. *Konrad von Megenburk* (1309—1378) nazývá zvětšující sklo »barylle«.

Latinští spisovatelé užívali pro brejle různá slova: vitrum oculare, oculus armatus, ocularius, ocularium, oculare, ocularia, spicillum, specillum, specilla, conspicilium, perspicilium, perspicillum, berillus, brillus. Ze slova spicillum ve významu »brejle«, lze si vysvětliti, proč podobně znějící něm. Spiegel značí též brejle. *Hans Sachs* říká brejlím »Christal« a »parill«. Řecky též τὸ ἐνείδιον brejle nazývány.

Ze slovanských jazyků ruské »очки« související se jménem orgánu (oči), jež brejlí potřebuje, je ryze slovanské. Srovnej nahoře »zelená očiska« z *Rohna*. Polské »okulary« je původu latinského (srov. ital. occhiali, od occhio, oko). Slovinci ve Štýrsku, Korutanech a Krajině říkají též špegle, což souvisí s německým Spiegel, neboť slovinčina je v některých krajích silně němčinou pokažena. Jinak slují brejle slovinsky naočnike, očali, očale, očala. Španělové říkají antojo (ante oculos, co je před očima). Francouzové bericles, besicles, besicle, bezique, véricle, lunettes (starým pravopisem: lunectes), čímž míněny brejle, jež se váží okolo hlavy. Tu a tam vyskytuje se též »paire de lunette«, dvojice očních skel, a »la

conserve«, se zřetelem k tomu, že brejlemi se oči šetří!

II.

Samostatnou kapitolu vydalo by to, co víme o brejlích barevných. Už z dějin víme o nich všelicos, na př. zmíněný už smaragd Neronův může nám representovati první barevné brejle, účelu a významu ovšem nositeli nepovědomého. Od konce století XVII. užívalo se brejlí barevných co ochranných, hlavně pak zelených. Jedny jsou vyobrazeny v citované knize Bockově. Pocházejí ze sbírky brejlí germanského musea v Norimberce.

Veliký německý satyrik *Fischart* napsal roku 1575: »Wer blitzblav barillen aufhat, dem scheinent alle Dinge blitzblav sein.« U četných spisovatelů nalézáme doporučení barevných brejlí té nebo oné barvy, jiní však zase zrazují od jich nošení. Známý chirurg francouzský *Ambroise Paré* doporučuje osobám, které byly operovány na zákal, k ochraně zraku nositi zelené brejle, pokud světlu nepřivykli. Lidé, kteří nosili temné brejle, od jakživa považováni za mrzouty, nevlídné, sklíčené, lidu se stranící samotáře.

Skvostně vyjádřil to *Baumbach* ve své pohádce Homunculus. I karikatura se zmoc-

nila předmětu toho. Tak předvádí nám *J. M. Voltz* tiskovou svobodu za dob Metternichových (1810) jako starou ženu se svázanými křídly a spoutanýma rukama, hledící černými brejlemi k zemi. Veliký španělský illustrator *Goya* (1746—1828) propůjčil ve své karikatuře o nemožnosti rozvodu výrazu dravým ptákem s velikým skřipcem temným a dlouhýma ušima.

Při svých cestách po Evropě shledal jsem, že v některých krajích nápadně mnoho nosí se barevné brejle. Nikde jsem neviděl tolik intelligentů (i lékařů) s bleděmodrými brejlemi, jako v Rusku, což mne po půldenním pobytu v Moskvě pohnulo ke vtipu: »Rusové jsou lidé, kteří nosí modré brejle.« Marně jsem přemýšlel, co by toho bylo příčinou, a také jsem se ptal jednoho ruského lékaře, s nímž jsem jel z Moskvy do Vladikavkazu, proč nosí tolik Rusů modré brejle, a proč je sám nosí. Odpověděl, že chrání oči před letním světlem, příliš ostrým. Ale modré brejle se nosí hojně i v Petrohradu, kde jsem za několikanedělního pobytu v létě ani jednou neviděl slunce. Tu by musili všichni jižní národové nositi modré brejle. Vlachové, Španělé, afričtí a asijští domorodci však necítí toho potřebu. A tak mi zůstalo nerozřešeným problemem, proč tolik Rusů nosí modré brejle. Jděte ve velkém městě ruském půl hodiny po promenádě, na

př. po páté po Něvském Prospektu a potkáte jistě v krátké chvíli 5—6 modrobrejlých bohatýrů v uniformě i bez uniformy.

Tak se ocitáme v dějinách barevných brejlí pro kusost historických dokumentů v druhé polovici XIX. století, do které padá paměť současníků. Sám neviděl jsem nikdy nositele brejlí zelených,*) pouze brejle kouřové barvy a modré vídal jsem za svého života, dříve častěji, nežli nyní. Modré brejle temnější barvy pamatuji z dob starších, nyní jsou tou příčinou světlé odstíny oblíbené a právem zavedeny, máme-li zřetel k vědeckým kriteriím, o kterých tu mluviti nebudeme. Co se týká t. zv. černých brejlí, jsou nyní také světlejší tony obvyklé, ač nelze popříti, že jsou hlavně dvojí intensity, temnější, kde má býti oko co nejvíce chráněno před světlem, a pak zcela světlé. Ještě ze svých studií pamatuji se na brejle skoro černé u klientů očních klinik ve všeobecné nemocnici pražské v koutu zahrady, ke klinice té přiléhajícím, jak vysedávali letní odpůldne pod stromy s těmi smutnými atitudami lidí chorých očima. Dojem vskutku skličující, šířící těžkomyslnost, jakoby těžké podzimní mlhy z duší pacientů táhly na diváka . . .

Z docela nové doby pochází studie vla-

*) Prof. Schöbl píše o nich, že jsou přímo škodlivé ve všech případech.

ského profesora okulistiky *Ovia*, který napsal v odborném listě vlaském »Annali di Oftalmologia«, roku 1898 studii o barevných brejlích, kterou tu dopodrobna sledovati nemůžeme, spokojujíce se jen závěrem jeho: Je pravidlem neužívati temnějších brejlí, než je třeba. Světlé barvy jsou velice rozšířeny, a lze jim namítnouti, že mírní světlo jen nepatrně a že jsou proto zbytečny. Ale v praxi se tvrdí, že je v nich zejména krátkozrakým dobře. Užívá se pak brejlí se skly slabě kouřové barvy a nejsvětleji blankytné. Je pravdě podobno, že jedna i druhá barva je stejně vhodna, leč, jak se zdá, je radno první za dne, druhé za umělého světla nositi. Když však světlo není oku obtížno, bude nejlépe nenositi barevných brejlí.*)

III.

Tak přicházíme ke dnešnímu stadiu vývoje brejlí. Jen nejstručněji povíme, co tu laikům řečeno býti musí.

Především nelze si odpustiti námitku, že většina lidí (venku) nosí brejle na poukaz a vyšetření optikovo, aniž konsultovali lékaře. Oční lékař neměl by se obcházeti tou

*) Vzpomínám, že zesnulému otci mému doporučil kdosi černé brejle. Když jsem ho ohledal, našel jsem mírné onemocnění víčka, při němž by byly úplně stačily bezbarvé brejle ochranné.

příčinou, a není-li ho, aspoň zkušený lékař praktický měl by býti tázán o radu. Jak lze o očích a jich potřebách rozhodovati beze znalosti očního lékařství, bez bedlivého vyšetření oka? Často i nitro oka pomocí zrcadla musí býti vyšetřeno, nežli lze říci, o jakou chorobu běží, a čeho tu potřebí.

Ale zůstaňme jen při brejlích.

Co jsou brejle dneska?

Prof. *Schöbl* definoval je takto:

Brejle jsou přístroj k tomu zřízený, by směr paprsků do oka vnikajících změnil a tak vidění zlepšil, aby je částečně nebo docela zadržel neb jakost jejich změnil, anebo konečně, aby oko chránil před cizími tělesy, horkem a jinými škodlivostmi.

Definice jistě zdařilá, která, jak vidíme, vyhovuje pojmu brejlí v nejširším slova smyslu.

Probíráme-li se učebnicemi očního lékařství cizími, nalézáme řadu zajímavých výměrů, z nichž některé se kryjí s naším (t. j. Schöblovým), jiné se od něho více méně odchylují. Jiná česká kniha o očním lékařství nazývá brejle »přístroje sloužící ke korrekci různých vad refrakčních, odchylek v postavení oka a k ochraně před vnějšími škodninami«. Ostatními výměry nemůžeme

se tu obírati, ana by práce vzrostla na rozměr nepřípustný. Ze všech jeví se nám *Schöblova* pro náš účel nejlepší, t. j. nejsrozumitelnější. Aby věci bylo po odbornicku rozuměno, bylo by nyní nutno rozpovídati se o vadách zrakových a ostatních stavech oka, brejle rozmanité vyžadujících — jinými slovy: bylo by nezbytno spopularisovati velkou část očního lékařství. K tomu není zde místa. A pak mám o popularisaci lékařství to mínění, že ano není možno všecku vědu lékařskou učiniti prostonárodní, neboť k tomu by nestačily ani extense, k tomu by bylo třeba lidových fakult, nutno se spokojiti aspoň úzce vymezenými kapitolami, jež mají pro širší kruhy největší důležitost, a kterým ty kruhy mohou také porozuměti, nepotřebujíce k tomu přípravy zvláštní.

Také tuto budeme mluviti jen o brejlích — jak nadpis práce ohlásil.

Povíme především, jakých brejlí nyní se užívá.

Nejznámější jsou brejle sférické. To jsou takové, jejichž plocha jedna neb obě jsou skrojek koule. Jsou dvojí, vypuklé, konvexní a vduté, konkavní, a sice tak, že mohou býti obě plochy stejného rázu, nebo jen jedna, druhá je pak rovná. Nebo je

jedna plocha dutá, druhá vypuklá (tato více zakřivena). Tyto poslední zovou se též p e r i s k o p i c k é a jsou nejužívanější.

Vduté brejle působí tak, že rovnoběžné paprsky jimi procházející se rozbíhají, a slouží ku zlepšení zraku při krátkozrakosti.

Brejle vypuklé svádějí rovnoběžné paprsky jimi procházející do jednoho bodu (ohniska). Mohou zase míti obě plochy vypuklé, nebo jsou plochovypuklé nebo vdutovypuklé. Tyto poslední slouží při krátkozrakosti, k náhradě čočky, po operaci zákalu a v některých jiných případech.

Dále do kapitoly brejlí sférických patří pantoskopické, Franklinovy, dalekohledné, decentrované a dissekční brejle, o nichž, chtíce zůstati jen při hlavních věcech, šířiti se nehodláme.

Brejle c y l i n d r i c k é (válcovité) jsou takové, jichž jedna neb obě plochy jsou segmenty válce, a jsou buď vduté nebo vypuklé. Paprsky těmito procházející nesbíhají se v jednom bodě, nýbrž v přímce. Zmínili jsme se nahoře o astigmatismu, t. j. nesouměrnosti rohovky. Pro tuto vadu určují se cylindrické brejle. Pro nepravidelný astigmatismus hotoví jistá německá továrna brejle h y p e r b o l i c k é, o jichž užitečnosti nejsou ještě důkazy.

Brejle h r a n o l o v é (prismatické) jsou segmenty hranolu; jsou při dvojitém vidění

a obrně svalů očních užívány; dále uvádíme brejle složité, jež spojují účinek skel sférických s cylindrickými nebo hranolovými nebo barevnými, brejle nestejnoskelné, jež representují různé kombinace skel obyčejných sférických tak, že každé sklo pro každé oko má jinou lomivost nebo jedno je čiré, druhé mdlé, brejle štěrbinovité (stenopoeické), jež propouštějí světlo jen úzkou štěrbinou — ty a podobné brejle jsou vhodny jen v ojedinělých případech nebo vzácnějších onemocněních očních a nemůže nám býti za úkol ukládáno, abychom se o nich šířili, ani za chybu, pomíjíme-li těch podrobností.

Za to bližšího povšimnutí zasluhují t. zv. brejle ochranné. Chrání oko před světlem příliš prudkým, před horkem a úrazem. Obě plochy jsou rovné a rovnoběžné, a skla bývají zpravidla velká, aby chránila oko i před škodlivými vlivy po stranách. Proto bývají obyčejně lasturovitá. Proti světlu jsou barevná (viz výše). Teplé paprsky zadržují skla slídová, jež doporučena proti žáru dělnictvu sklářskému. Jsou lehká a pružná. Také ze slídy hodí se skla, jež mají oko chrániti před cizími tělesy. Musí býti silné, neboť při některé práci (zpracování tvrdých kamenů, na př. výrobě mlýnských kol) odskakují s velikou prudkostí střepiny velmi tvrdého nejednou materiálu.

Brejle s drátěnou síťkou doporučeny proti bouři a větru, proti cizím tělesům některým.

Nejlepší skla brejlí jsou z křišťálu, kolmo na dlouhou osu krystalu broušeného; jsou nejlehčí a pevné, avšak drahé. Proto se vyrábějí ze skla korunového, dvakráte taveného (křišťálového). Mají býti dobře zpracována, pevně seděti, ne příliš blízko oku a mají státi kolmo na osu oka předozadní.

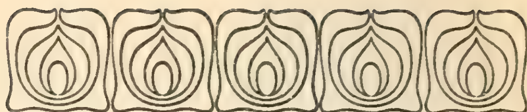
Určení brejlí je úkol nikoli jednoduchý. Dříve se počítalo dle stupnice, jejíž základem byla silná čočka s ohniskovou vzdáleností jednoho palce. Nyní se počítá dle dioptrií, t. j. za podklad vzata čočka velmi slabá s ohniskovou vzdáleností jednoho metru. Tato vzdálenost sluje právě dioptrií. Nový systém zaveden r. 1874 a vznikl jím zmatek, který podnes zcela neuklizen, protože někteří okulisté a optikové řídí se ještě starým systemem, moderní novým.

* *
*

Povšimněme si kteréhokoli předmětu, který nám k čemukoli slouží, zabeřme se do přemýšlení o jeho podstatě, účelu, o jeho minulosti, předložme si otázku, jak hoví největšímu statku našemu: zdraví, pátrejme v psychologii člověka, jak o věci smýšlel a smýšlí, prohlížejme staré a nové knihy všech jazyků, vyšetřujme, jak o předmětu soudí dělník, jenž ho vyrobil, lidé, již ho

užívají, a učenec, jenž má na mysli všecky vztahy člověka k věcem jej obklopujícím, sliďme, co věci říká lidová moudrost, a vždy podaří se nám sebrati materiál, který co do zajímavosti nezadá románu, a co do užitečnosti, ač si umění nad míru vážím, jistě jej předstihuje, třebas nebyl výhradním duševním majetkem pisatele, nýbrž všech těch, kdož skládali kamének poznání ke kaménku.

O VŠELIJAKÝCH NOSECH.

Podotýkám předem, že nemíním nos v přeneseném smyslu, jakého se často dostává českému úředníku od představených, jsou-li s ním nespokojeni a není-li k nějakému disciplinárnímu vyšetřování ještě důvodu. Kdyby to nebylo výslovně hned v úvodu proneseno, mohlo by se pisateli dostati takového nosu v přeneseném smyslu, od čtenáře, až stať přečte.

Míníme nos hmotný, onu ozdobu obličeje, jež zvedá se na kostře zbudované nahoře a uvnitř z kostí, dole z chrustavky jako nejnápadnější výstupek v předu (někdy i do výše — viz náš český »václavský« nos ve vídeňských »humoristických listech« a sebevědomé držení »nosu« u některých nafoukanců) — ozdobu už proto přírodou tak postavenou, aby vzduch, z něhož čich,

smysl uložený v sliznici dutinu nosní nahoře vystýlající (t. zv. bláně Schneiderově), popudy příslušné dostává, měl k němu co nejvydatnější přístup (Bůh mi tu periodu odpusť!).

Anatomii a fysiologii nosu nemínime se tu obírati; také ethnografickou stránku pouštím se zřetele, ačkoli to svádí vzpomenouti nejodvážněji lomených nosů perských, které pisatel se zvláštní zálibou studoval na svých cestách po Asii, nebo zvláštních nosů našich spoluobčanů vyznání israelského, krásných řeckých nosů atd. Na tento objekt už tolik spácháno narážek a vtipů až příšerných, že by to znamenalo nositi sovy do Athen.

Netřeba ostatně »do všeho strkati nos«, co s nosem souvisí. Je toho mnoho. Již to bohatství přísloví a pořekadel, které se okolo nosu otáčejí, dokazuje, jak za všech dob nos »padal do očí« těm, kdož se chtěli moudře vyjadřovati. »Nos datlovi nepřekáží«, »v nos dmýchati si nedá«, »na nose hráti nedá«, »v nose mušky má«, »za nos se chytil«, »jde mu to neb nejde pod nos«, »nosu neutneš bez skrvácení« a četná jiná rčení v jazycích slovanských pozoruhodnosti nosu nasvědčují.

Ale chceme tu mluviti dnes jen o umělých nosech.

Máme umělé květiny, umělou kávu,

umělý led a mnoho jiných užitečných věcí, při nichž přívlastek »umělý« znamená tolik jako »napodobený« oproti něčemu přírodou vytvořenému. Touž cestou, jako lidský důmysl dospěl k nahražování přírodních darů výrobky ruky své neb strojů, pokročil ovšem později i k napodobení částí těla lidského, o něž přišel ten který jedinec úrazem neb nemocí. Umělé údy, umělé chrupy, umělé oko, jsou toho příklady nejvýznačnější. Kdo věc zná, jako lékař, ví, že sice nejnovější doba učinila tím směrem pokrok nesmírný, proti době ještě nedávné, že však dosud se jí nepodařilo a nejspíš nikdy nepodaří hotoviti umělé částky těla, které by měly nejen tvar, ale i úkon orgánu přirozeného, jenž vzal za své, na př. oko umělé, aby vidělo, ruka umělá, aby hrála na klavír Rubinsteinovy skladby, noha umělá, aby tančila »pas de deux«, jinými slovy, aby umělý útvar převzal i úkony přirozeného orgánu, aby bylo lze hotoviti umělé nervy a umělé svaly. Sem tam u takové umělé končetiny dovede sic pero nějaký pohyb obstarati, ale to je vše.

Je však jeden orgán, jehož úkon je cizímu oku ukrytý. Slepce pozná každý na první pohled, hluchého v hovoru postřehneme záhy. Kdo však pozbyl smyslu, snadno utají ztrátu smyslu zvědavým pozorovatelům, pídícím se po každé vadě bližního,

kdežto naproti tomu orgán smyslu tomu sloužící či aspoň jeho budova celá nemůže scházeti, nemá-li býti celá hlava člověka takto postiženého znetvořena způsobem nejnápadnějším.

Protože je mnoho chorob, jež orgán ten — nos — ničí a nejeden úraz je schopen připraviti obličej smrtelníka o tuto ozdobu, přemýšleli lidé, kteří jsou od toho, ode dávna, jak tu pomoci, jak nahraditi ztrátu, aby nebyla nápadná. Lze říci, že se to novodobému důmyslu podařilo dost obratně.

Také plastické operace na nose (rhinoplastiky) náležejí k nejdůležitějším, protože defekty nosu často se vyskytují. Kryjí se buďto dle t. zv. indické methody nebo methodou italskou dle Tagliacozziho. Indická methoda, při které se vyřízne lalok kůže z čela, je velmi stará a byla prováděna už před 1000 lety v Indii; v Evropě stala se známou teprve po výpravě Angličanů proti Tippu Sahibovi. Lalok související vyživujícím jej mostem s ostatní kůží čelní se vyřízne a stočí se nad defekt nosu, k jehož okrvaveným krajům se přišije.

Italská methoda byla už v XVI. století tajemstvím rodiny Branca, od které Tagliacozzi se ji naučil a po něm, jakož i po národnosti rodu, jenž ji vymyslil, nese jméno.

Pokud plastiky dovedou nos nahraditi buďto kůží ze sousedství nebo kůží z ra-

mene, nechci tu blíže uváděti, neboť je to věc vskutku ryze odborná, ve které bude chirurg od případu k případu dle daných poměrů rozhodovati.

Chci nyní pojednati jen o nosech vskutku umělých, vyrobených z materiálu zcela cizího, tedy o t. zv. p r o t h e s á c h.

Máme-li opatřiti prothesu nosu, bude první otázka, jež se nám namane, j a k s i o p a t ř i t i m o d e l t é č á s t i o b l i č e j e?

Jedni lékaři užívají k tomu sádry, jiní t. zv. S t e n t o v y k o m p o s i c e*), jiní konečně utvoří si otisk sádrový a zhotovení modelu ponechají řezbáři. Ruský lékař P o p ě l nevytvořuje ani odlitek, ani model, ale přímo v obličeji klienta modeluje nos z vlhkého písku. Jiní zavrhují tuto methodu dokazujíce, že se písek k pracím toho druhu nehodí a že se jim ani nepodaří dobře tuto důležitou část obličeje vymodelovati.

Odlitek vyrábí se takto: Nemocný umístí se vodorovně na operačním stole. Dutina nosní vyplní se mullem (gazou, tkaninou síťkovitou, jež se přikládá k ranám), ale tak, aby okraje defektu byly všude pří-

*) Též stents renovating, mermaid) je massa buď z plodu a kůry jmelí (V i s c u m a l b u m), jež roste cizopasně na dubech, topolech a sosnách, nebo z listí rostliny ostrolistu č. cesminy evropské (I l e x a q u i f o l i u m).

stupny. Celý obličej potře se tenkou vrstvou masti (vaseliny), k očím přikládají se kousky ssavého nebo hedvábného papíru olejem napuštěné; u mužů se potrou i kníry a vousy vůbec vaselinou.

K otisku užívá se dosti řídké sádry rozdělané s vodou nikoli studenou, nýbrž vlažnou. Studená voda vzbuzuje bolest v mladých jízvách po ranách nedávno zhojených. Sádrová kaše nanáší se na obličej širokou lopatkou. Otisk má nahoře zaujímati i část čela a oblouků nad očima (očnicových), dole má sahati až k okraji horního pysku, po stranách má zasahovati až na tváře. Tlouštka masky sádrové udává se aspoň na 1 centimetr. Tlustší maska je nepříhodna, neboť těžko se z ní vyjímá odlitek (positiv, t. j. model). Při té manipulaci má pacient klidně dýchati ústy pootevřenými. Když sádra ztuhla, sejmeme opatrně masku, vyrobíme dle známých pravidel odlitek, který vyjmeme v pravý čas.

Na modelu takto vyrobeném formuje se nos z hlíny, plastelliny*), nebo moldiny**). Práci tu má prováděti sochař, nikoli chirurg nebo dentista.

*) Plastická massa, které užívají sochaři místo hliny. Vynalezl ji Giudice. Nevysychá. Podobnou massu připravil Giesel z olivového oleje, kysličníku zinečnatého, vosku, síry a hlíny.

*) Podobná plastická massa.

Heitmüller místo uvedeného modelování vyřízne nos z papírové škrabošky vhodně vybrané, zkoumá, hodí-li se k obličeji klienta, a nos dle potřeby pozmění. Tato methoda je vhodná, není-li po ruce sochař neb jiný živnostník, jenž umí modelovati.

Hotovíce model pomaháme si fotografií klienta z dob, dokud ještě měl nos. To je však pomůcka nespolehlivá a má jen v rukou výtvarníka jistý význam.

Když máme umělý nos z hlíny nebo plastelliny hotový, vyrobíme si z něho negativ, jenž se skládá z několika částí (3 až 4). Toto opatření je nezbytno, aby hliněný nos při snímání sádry nebyl poškozen. Negativ, skládá-li se z několika částí, spojí se sádrou, aby bylo lze všecky částky udržeti ve vhodné poloze.

Do sádrového negativu vlévá se nyní roztopený vosk. Vrstva vosku má býti aspoň $^1/_2$—1 mm. tlustá. Když vosk ztvrdl, rozebéře se opatrně negativ, aby nebyl poškozen nos z vosku zformovaný. Nos ten se vyzkouší, padne-li k okrajům obličeje a kde nepřiléhá, opraví se vrstvičkou vosku.

Další postup řídí se dle toho, z jakého materiálu chceme definitivní nos provésti.

Volba materiálu není snadna. Pomlčíme o látkách, s nimiž se pracovalo dříve a které náležejí do historie (slonovina, jabloňové

dřevo). Nyní užívá se jen dvojího materiálu: kovů a plastických látek, mezi něž počítáme i porcelán.

Kovy, z nichž se hotoví umělé nosy, volí se rozmanité, dle zámožnosti klienta.

Bohatí mohou si zvoliti zlato a platinu, nezámožní spokojí se stříbrem, kovem »Viktoria« zvaným nebo hliníkem. Všechny ty kovy slouží za prothesy nikoli co massivní hmota, nýbrž ve formě plíšku. Se stanoviska technického nejsou však všecky uvedené kovy vhodny. Předností některých kovů je trvanlivost i při značné tenkosti plechu a vzdorování vlivům výměšků fysiologických neb i pathologických. Kovy mají však i mnohé vady. Těžko se zpracují, protože umělý nos musí býti z kovového plechu vytlačen mezi dvěma formami kovovými, opravy na okrajích umělého nosu, kde se stýká se živou tkání obličeje, provádějí se na kovových prothesách velmi obtížně, ačkoli z pravidla bývá tu oprav dříve nebo později třeba. Dále je vadou, že kov není průhledný; nejhorší závadou kovů je však, že olejové barvy špatně na nich drží a snadno odprýskávají. *Lefoulon*, aby tomu odpomohl, povlekl kovový nos nejdříve emailem, na který teprve nanášel barvy, neuvádí však, jak email nanášel.

Vadou hliníku (aluminia) je, že je velmi

lehký a proto špatně přiléhá k pohyblivým částem obličeje.

Proto převládá mezi odborníky nyní to mínění, že kov je špatný materiál k výrobě umělého nosu. Vhodný může býti jen co kostra, opora pro nosy chirurgicky robené z kůže (autoplastika), ač i tu nyní dává se přednost vstřikování paraffinu do tkáně podkožní (dle vídeňského chirurga *Gersunyho*).

Co se týče plastických materiálů, je nejvhodnější pro nosy umělé kaučuk. Má sic také jisté vady, ale tyto jsou vyváženy přednostmi. Snadno se zpracuje, je trvanlivý, snadno se dá spraviti na okrajích nebo jinde, je dosti těžký, takže prothesa dobře přiléhá ke kůži, olejové barvy dobře na něm drží. Chybou jeho je, že není průhledný. To je nemalá vada, neboť nos, který, byl-li vyroben z vosku, zdá se pěkným, z kaučuku bude těžký a neúhledný.

Za podobnost svoji k tělu děkuje vosk své průhlednosti a tomu, že barvivo v růžovém vosku není rozděleno všude stejně, takže růžovost vosku jeví jakousi »vibraci«, jež mu dodává vzhledu životnosti. Zubní lékař maďarský prof. *Arkövy* radil proto robiti umělé nosy z vosku na kostře z drátěné síťky. Nejdřív by se však musil připraviti vosk, který by se těžko roztopoval a nebyl příliš křehký.

Někteří autorové doporučují k výrobě umělých nosů bílý, jiní růžový kaučuk. Obě barvy jsou stejně vhodny. *Gears* uvedl do obchodu zvláštní kaučuk určitých odstínů barev, který činí dojem životnější.

Celuloid má tyto přednosti: Snadno se zpracuje, ač vždy ne tak jako kaučuk, dá se výrobek z něho snadno opraviti; olejové barvy na něm dobře drží a pak je do jisté míry průsvitný. Omaluje-li se však olejovými barvami, tratí na průsvitnosti. Je méně trvanlivý kaučuku, snadno chytá a proto u mužů, kteří kouří a u žen, jež rozdělávají oheň v kamnech, je nebezpečný. Dva maďarští dentisté, docent dr. *Hattyasy* a assistent dr. *Madszar* doporučují na prothesy nosu celuloid průhledný jako sklo, jakého se užívá ve fotografii k malbě na vnitřní ploše desky. Jiní již dříve připadli na tu myšlenku, na př. *Walther Bruck* rozpustil celuloid v acetonu a sformovav takový umělý nos, vysušil ho a na to vnitřní plochu jeho dal omalovati žádoucí barvou. Také lisováním lze z celuloidu vytvořiti nos potřebného tvaru.

Porcelánu na prothesy nosu užíval dosud jen jediný odborník, jmenem *Martin*. Methoda Martinova je velmi komplikovaná, ale esthetický úspěch je prý znamenitý. Porcelán je průsvitný a dává žádoucí vibraci životnosti i lze mu dodati přiroze-

ného odstínu barvy. Těžko se však vypaluje a je křehký a také není snadno připadnouti na vhodnou barvu.

Dle toho, co pověděno, byl by nejlepším materiálem kaučuk, pak celuloid a naposled přišel by teprve na řadu porcelán.

* *
*

Další důležitý úkol je — připevniti umělý nos tak, aby pevně seděl. Mohou se upevniti na t. zv. o b t u r a t o r, t. j. předmět, jímž se dutina v nose po defektu zbylá ucpává, nebo se může upevniti bez obturatoru. Na obturator lze jej upevňovati snáze, protože lze jak na obturatoru, tak na umělém nose připevniti příslušné háčky atd. Ale tento způsob má vážnou závadu, protože při žvýkání takový umělý nos spolu s obturatorem se pohybuje.

Tíže lze upevniti umělý nos samotný. Lze jej upevniti na umělém patře, když byla chirurgicky zjednána komunikace mezi dutinou nosní a ústní. Mohou-li si naše dámy z marnivosti proděravěti lalůčky ušní a dávají-li si ženy divokých kmenů prorážeti boltce, přepážky nosní, ba i horní pysk zlatými obroučkami nebo jinými předměty, může se operace, mající tak významný úkol kosmetický, pokládati jistě za oprávněnou. Ovšem lze-li dospěti k tomuto cíli jiným

nekrvavým způsobem, dáme mu věru přednost. Tak byla konstruována rozmanitá pera, která konají dobré služby, na př. při t. zv. částečné prothese nosu (na hrot nosu). Při úplné prothese nejsou však pera praktická, protože, tlačí-li příliš, způsobují proleženiny, nestačí-li, prothesa špatně sedí.

Klassicky lze upevniti umělý nos pomocí brejlí, ač i ten způsob má své odpůrce. Mají však tu výhodu, že nejen nejsou nápadny, ale zakrývají místo, kde na čele umělý nos je nasazen. V některých případech možno brejle kombinovati s pery.

Také se upevňují umělé nosy lepivou náplastí, mastixem, kollodiem a podobně. Konečně sluší ještě uvésti masku na čelo té barvy, jaké je kůže, a vyrobenou z kůže. Tento způsob býval již také ve starší době tu a tam běžný.

* *

*

Zajímavá kapitola je také malování umělých nosů. Provádí se obyčejně barvami olejovými, které však vedle jistých předností mají i vady. Lze sice docíci barvy úplně podobné okolí a není to obtížný úkol, ale barvy temnějí, někdy dost rychle, ušpiní se snadno a mají nepřirozený lesk. Ten lze sice odstraniti pemzovým práškem nebo napudrováním, tím však

zase trpí barva. Každým způsobem má omalování prothesy provésti umělec, t. j. akademický malíř. *Martin* své nosy z barevného porcelánu sprošťuje lesku výpary kyseliny fluorovodíkové. Kaučukové prothesy nosu někteří odborníci vůbec nebarví, ponechávajíce je, jak jsou, jiní barví prothesy bílým a růžovým kaučukem, rozpuštěným v chloroformu. *Bruck* maluje nos z celuloidu olejovými barvami z vnitřka. Ale vlhko a teplota vydechovaného vzduchu rychle barvy uvnitř umělého nosu nanešené poškozuje, jako zase vzduch, prach atd. poškozuje barvy zevně nanešené.

Zajímavý je případ, který líčí odborník v této otázce umělých nosů *Salomon*. Choroba jistá zničila 17letému děvčeti celý nos, takže zbyl nahoře (na nosním výčnělu čelní kosti) jen malý výrůstek. Autor provedl otisk defektu a odlitek ze sádry. Nos pak dle odlitku vymodeloval sochař a podle toho nosu jmenovaný dentista provedl prothesu z kaučuku a dal ji omalovati malíři-umělci. Prothesu pak upevnil v krajině křídel nosních dvěma prohnutými pery, jakých se užívá na umělé zuby, nahoře pak pomocí brejlí, jich dráty vedeny za boltce. Brejle provedl ze skřipce, k nimž dráty přiletoval, skřipec pak svíral skrze otvory ve stěnách umělého nosu onen zbytek nosu přirozeného.

Výsledek této důmyslné methody byl dobrý, malba nosu však za 6 měsíců tak se zašpinila, že bylo třeba opatřiti duplikát.

* *
*

Je as mnoho lidí, kteří celý život neviděli člověka s umělým nosem, neboť je takový smrtelník vzácná květina. Jiní snad viděli takového nešťastníka, ale nepoznali, že nosí prothesu. Proto však nebude na škodu, seznámí-li se s předmětem jistě zajímavým. Aspoň nebudou nápadně okukovati člověka takto, většinou bez viny, »znamenaného« a ušetří mu mnohou trapnou chvíli.

Proto také psána tato stať.

DIE GUTE TANTE.

Tento typ zanesla k nám německá kultura, ve které jsme ještě za mého dětství před 30—35 lety vězeli až po krk, a jež zbyla u nás ještě až po naše doby. Jenže se dnes už neříká »die gute Tante«, nýbrž česky sic, ale štiplavě »stará panna«.

Taková teta měla trpký chléb. Ještě když byla ženinou sestrou, byl osud její jakž takž snesitelný. Přivedl-li si ji však manžel do rodiny, nebyly právě dnové štěstí příliš časti v žití jejím. Prosím vás — dvě ženy v domě, stejně nebo skoro stejně staré — která žena by nežárlila na švakrovou a která švakrová by nežárlila na choť bratrovu; zvláště chtěla-li být tato teta moudřejší, bylo důvodů dosti k nevůli.

Ejhle — jeden typ staré panny. Nejčastější.

Nechť se neobávají ze čtenářek ty, jichž věk v panenství tak již pokročil, že jim dobří bližní přezdívají »starých pannen«. Stať tato nemá v úmyslu jim ubližovati, ani jim se posmívati. Spíše vzíti je v ochranu proti škodolibosti a nenávistné zlobě lidské. Nese-li i tato práce odium knihy, do které zařaděna: (»Znamenaní«), nemá tím býti řečeno, že jsou bytosti tyto vskutku nějak znamenány, stigmatisovány, aby se jich člověk varoval, nýbrž uvedeno označení cyklu jen proto, že práce naše látkou skutečně do knihy té zapadá, pojednávajíc o bytostech nikoli tělesnou vadou, barvou vlasů, falešným nosem neb jinak nápadných, nýbrž stigmatisovaných společensky, sociálně, zlobou bližních.

»Lidé jsou zlí,« říkává s povzdechem nejeden smrtelník, jehož pomluva, výsměch při nehodě nějaké, nebo pohrdání pro nezaviněné vady pronásleduje. »Máš-li škodu, o posměch se nestarej!« praví české pořekadlo.

Právě naopak — statě naše mají úkol moralistní, přicházejí štvaným, výsměchem stihaným, opovrženým ku pomoci, chtějí bičovati zlé stránky lidské povahy a dnešní kultury vůbec, bestiálnost tlumu, nemilosrdnost a surovost láje, jež právě ty, jež

by měla litovati, insultuje, na ně pokřikuje, jim se vyšklebuje, čehož se dopouštějí nejednou i lidé, kteří chtějí slouti vzdělanými, třebas ne do očí postiženému, než za jeho zády, což není o nic, doví-li se o tom, příjemnější.

* *
*

Čím se provinila žena, která tu pro nedostatek peněz, tu pro chorobu neb vadu tělesnou, tu pro neštěstí (smrť milovaného), tu zas podivným sběhem okolností, vinou otce neb matky, již k sňatku s tím neb oním mužem přivoliti nechtěli, neb kterým žádný ženich nebyl po chuti — čím se provinila? Sama trpí následky svého stavu, jenž jistě není přirozený. Proč má býti ještě obětí úštěpků skrytých i netajených, ve společnosti, v literatuře, na jevišti. A kdyby i zloba, nešťastná povaha, neb jakákoli vlastní vina byla odpudila od ní každého muže a odsoudila ji k samotě a opuštěnosti na celý život, dosti je potrestána chvílemi stesku, výčitek svědomí, závisti, spatřujíc mateřské blaho jiných, i netřeba ještě kupu neštěstí, jež jí dostalo se staropanenstvím, dovršovati zlým slovem, posuňkem, jakýmkoli zraňováním.

Poznal jsem při provozování své praxe tolik nešťastných, otrávených a nespokoje-

ných bytostí takových, v nitru dobrých, jež jen lidská zloba učinila žahavými, kleveti-vými, nesnášelivými, svárlivými, nervos-ními, nedůtklivými, hašteřivými, posměvač-nými, zkrátka tvrdými, že jen soucit vy-plynul z toho poznání, soucit beztoho diktovaný lékařským posuzováním stavu věci. Přesvědčil jsem se, že tak mno-há z těchto »věčně svobodných« žen, když došla porozumění a sympatie, stala se do-brou přítelkyní tomu, jenž se jí zastal, u ně-hož našla kus dobrého srdce. Jsou dále choroby, jež dívku, kterou postihly, mě-níce její povahu, zřídka vedou v tichý pří-stav manželství (k jich štěstí vlastně, neboť v manželství ani samy nejsou šťastny, ani manžela spokojeným neučiní a domácnost jich je vždy rozháraná, rozervaná). Zaslu-huje choroba výsměchu?

A pak je tolik žen za našich dob stí-ženého zápasu životního, které boj o chléb záhy odvedl z lůna rodiny na sychravé povětří samostatného existenčního — živo-ření a pro něž nepřišel ani princ, jehož si vysnily v zlatých dívčích fantasiích, ani žádný pozemšťan stavem přiměřený, jemuž by s důvěrou a láskou mohly podati ruku. Kolik žen povolání nutí k celibátu! Uči-telky, úřednice poštovní a jiné, dívky v obchodech, kontoarech zaměstnané pra-vidlem dožijí se stáří svobodného, jednak

proto, že povolání jich nepřipouští manželství, jednak že jich nemajetnost a společenské kruhy, v nichž se pohybují, zřídka připouštějí nalézti ženicha.

A konečně je mužů méně (přibližně lze říci, že v Rakousku na 100 mužů připadá 101 žena). Co s těmi přespočetnými?

Netřeba dále ani dokazovati, že výsměch, adresovaný starým svobodným ženám, je neoprávněný, ba přímo surový a krutý.

* *
*

Co vtipů napácháno na staré panny. Tolik, že by z toho byla kniha, kdybychom si byli jen anekdoty, časem dosti pepřené, zapisovali, které kdy o naše málo tím směrem pozorné ucho narazily. Jak je nechvalný zvyk posmívati se starým pannám, ukazuje mudrosloví různých národů. V Čechách je běžno o nich pořekadlo: »Stará panna čeká na starého vojáka«, kterýžto pomysl vyskytuje se také v jazyku polském, skoro jako by byl holý překlad, než nevíme, čerpal-li Polák od Čecha či naopak. Poláci říkají »Stará panna na starego żolnierza czeka«, čímž se asi naráží na staré vojáky našich vesnic, málo vítané partie. Takový starý mládenec (— starý voják se už stěží ožení —) zpravidla se nežení a je tou příčinou věrná obdoba staré panny. Z toho asi vzniklo pořekadlo.

Aby se neříkalo o dívce, že »zůstala ševcům na opatky«, nebo »že zbyla na ocet«, mnohá dospělá ke vdávání panna ráda i z nižšího stavu si béře. (»Které vody nejprv dojde, tu pije,« praví přísloví, které naznačuje opatrnost dívky, jež se chce provdati.) Těm, jimž nebyl tak hned někdo po chuti (mládencům i pannám), říká se na výstrahu: »Tak dlouho vybírá, až přebere.«

O tom octu je to u Slováků běžno. Říkajíť na Slovači: »Staré dievky ocet predavajú.« — »Staré dievky musia väžu bielit,« říká se tu také.*)

Nic neuleví na žalu staré panně, že se lid posmívá i starým mládencům, že »v pekle písek do otýpek vázati budou«. Musím říci, že tu obecenstvo pohlavím oběma neměří stejnou měrou, mužskému nadržujíc. Aspoň se starému mládenci, ač mnohý ve stav manželský nevstoupil jen ze sobectví, hned tak někdo neposmívá, že zůstal svobodný. A přece je to pro obě pohlaví stav nepřirozený a nežádoucí.

Sledujíce psychologii jazyka, nemůžeme zamlčeti, že již české slovo »stará panna« zahrnuje v sobě posměšek. Proč »panna«,

*) »Staré panny prodávají ocet.« »Staré panny musí věž bíliti.« Srov. Čelakovského Mudrosloví národa slovanského v příslovích. Vydání druhé uspořádal dr. Jan V. Novák.

proč ne dívka, jako říkají Slováci? Jako by se vysmíval výrazem tím ženě, že si až do stáří zachovala panenství. Něco podobného vycifuji z německého »alte Jungfer«. Z toho oxymora »alt« a »jung« zrovna čiší posměch. Oč je tu šetrnější Francouz, jemuž je galantnost k ženě takřka vrozena a který každou starší dámu oslovuje »Mme« (Madame, t. j. paní), bez ohledu na to, je-li vdaná čili svobodná. Francouz říká raději »rester fille«, zůstati svobodnou (na ocet), ačkoli i frase »elle sera en jour vieille fille«, bude starou pannou, je ve frančině běžna. Tedy žádný posměšek — »bude starou dcerou« (dívkou), byl by doslovný překlad hořejší frase.

Ital říká starým pannám »pulcellone« (pulcellona je zdrobnělé pulcella, panna, dívka, nejspíš s latinským puella příbuzné slovo). Španělština má obdobné výrazy: doncellona (čti donseljona), což jest utvořeno od doncella, panna, ale rozumí tím jen takovou starou pannu, která se už nechce vdávati. Španělština je v té příčině bohatší nežli jazyky románské a vůbec živé i mrtvé jazyky. Stárnoucí děvče nazývá doncelluéca, jako by výstrahou: »vdej se, sic budeš doncellona!« Žena, která se provdala teprve co stará panna, má u Španěla zvláštní, trochu ironické jméno »don-

cellidueña«, jakobychom řekli: panna a dáma (dueña*) současně.

Ze slovanských jazyků Polák, Francouz mezi Slovany, k ženám od jakživa dvorný, vyjadřuje se, chce-li říci o dívce, že zůstane na ocet, velmi taktně a opatrně: Stała się starą panną! Rus s dobromyslným humorem, rase té vlastním, praví: »ona zasidělas v děvkách« (она засидѣлась въ дѣвкахъ), to jest zůstala seděti mezi dívkami, což upomíná na naše šetrnější české »zůstala sedět«, »nechal ji sedět«, když bylo děvče nápadníkem opuštěno.

Vím, že dámy nemají rády mnoho filologie a proto skončím jednou ukázkou z jazyka mrtvého, klassického. Staří Řekové činili rozdíl mezi »zůstati pannou«, t. j. neprovdati se, *παρθενεύεσθαι* (*παρθένος*, *ἡ*, je panna), a mezi pojmem »zůstati s t a r o u pannou« *ἀνέκδοτον γηράσκειν* (čti: anekdoton geraskein.**)

Závěr náš z tohoto kusého přehledu jazykových zvláštností a mudrosloví učí nás,

---

*) Dueña má i smysl: ženská panenství zbavená dále majitelka, vznešená dáma, milenka, společnice, hofmistryně. První význam je však: majetnice.

**) Tu není řeč o žádné anekdotě. »Anekdotos« ve staré řečtině znamená »neprovdaný«, »gerasko« je stárnouti — tedy praví ta fráse tolik, jako bychom řekli: neprovdána sestárnouti. Starý Řek byl věcný a pronášel frasemi svými faktické poznámky.

že my Čechové jsme dosti jizlivý, škodolibý a zlomyslný národ. *Rieger* pravil: »závistivý«. Je to pravda, ale staropanenství není nic závidění hodného a proto se uplatnil jiný národní rys náš. Ten ocet ve rčení »zůstala na ocet« a ty kramfleky v pořekadle »zůstala ševcům na opatky«, neprozrazuje aspoň nijakou dobrosrdečnost.

* *
*

Co jsme shledali v jazyku, toho dopátrali jsme se v literatuře a v umění. Oba ti kulturní činitelé mnoho křivdy napáchali na ženách v panenství sestárlých, ač nejedna z nich výchově mládeže, literatuře, umění a vědě vážné služby prokázala. Nejedna oblíbená novelistka byla, u nás i jinde, starou pannou.

Co se literatury týče, nalézáme snad v každém plodnějším spisovateli tuto figurku, zpravidla konstruovanou konvenčně dle obyčejného pojetí, jako ženu zlostnou, nesváry a různice milující a plodící, klepy šířící, kyselou, bez jediného půvabu duše, a ovšem i těla. Co jen mnichovské »Fliegende Blätter« přinesly už vtipů na staré panny s obrázky i bez obrázků.

Jen sem tak jako bílá vrána objeví se v literatuře stará panna co postava sympa-

tická. Bývají to obyčejně staré tety, jež vychovaly provdané sestře celé pokolení, nebo ctihodné matrony, jež mají studenty na bytu, jindy zase bytosti, jež, že jim nebylo dáno nalézti blaha vlastního, hledají je v péči o bližní, aby ze záblesku štěstí v oko bližního padlo i trochu záře do jejich osiřelých srdcí. Ženě je vrozena láska, jejímu srdci je nezbytnou potřebou. Nejdřív je to láska k muži, pak láska k dětem. Nedostalo-li se jí lásky muže, hledá náhrady v lásce k dětem co vychovatelka. Místo dětí vlastních, jichž bez ujmy na své dobré pověsti míti nemůže, zahrnuje láskou děti cizí.

Dle této koncepce namalovali v naší i cizí literatuře mnozí umělci nejednu vděkuplnou postať staré panny. Vzpomínám na slečnu Viky a její sestru v Šimáčkově Rodině Janebově ze »Zápisků fil. stud. Kořínka«.

Přes to však převládá v literatuře stará panna jako figura nepříjemná, zlá, plná jedu.

*　　*
*

Teprve nyní možno přistoupiti k vlastnímu jádru práce, jak smýšlí o staropanenství lékař.

Myslím, že nenalezl by se v celém stavu lékařském všech dob a všech národů jediný,

jenž by nazval stav ten přirozeným. Právě naopak: jistě je nepřirozený. Jako vše, co neděje se dle odvěkých zákonů přírody, stíháno je poruchami zdraví a chorobami všelikými, tak i staropanenství. Namítne-li se mi snad z kruhů duchovních: »My vedeme život obdobný a přece na zdraví nijak netrpíme«, odpovím nikoli duchovním, nýbrž starým mládencům vůbec: To je rozdíl. Kdo asi za to ručí, že starý mládenec nežije pohlavní život. Ale žena je s to, aby v panenství sestárla. Nejen s to, ale z pravidla, aspoň v malých městech, kde se pro velikou nemravnost jedněch střeží mravnost druhých nejžárlivějším okem, musí pannou zůstati. A často ani nemá příležitosti, aby jí přestala býti. A kdyby se i příležitost naskytla, většina jistě by odolala. Neníť jednak v pokročilejším věku už toho překotného temperamentu mládí, jenž se střemhlav vrhá v náruč lásky bez rozvahy a bez starosti o zítřek, jednak — jak řadu starých svobodných dam znám a ctíti se naučil — vypracují v sobě ve věku zralém i ženy z mlhavého, vrtkavého charakteru dívčího pevné stálé povahy, které nepřipouštějí bez rozvahy měniti stav neb oddávati se stykům společenským kodexem nedovoleným.

Přes to však musím jako lékař prohlásiti apodikticky: Celá úprava organismu žen-

ského prozrazuje, že je stvořen k žití pohlavnímu; úkol reprodukce, zachování druhu je patrný na všem ústrojí ženy. Mine-li se ten neb onen ženský jedinec s touto svojí úlohu, churaví. Je sice pravda, že ženy provdané trpí chorobami z jich pohlavního života a mateřství vyplývající, ba umírají někdy na ně, ale přes to mnohá žena, jež měla deset i více dětí, dožije se v poměrném zdraví stáří tak vysokého, jakého svobodná žena, která nezakusila útrap tělesných a starostí mateřství, zhusta nedosahuje. K tomu poznatku netřeba ani statistiky. Stačí se ohlédnouti kolem sebe. Je to také dojem dlouholeté praxe zkušených lékařů, který byl již vícekrát tím neb oním způsobem vyjádřen.

Pohlavní život ženy zahájen bývá as po 14.—15. roce věku a končívá okolo 48. roku (v našem kraji) t. zv. odkvětem či přechodem (klimakteriem). Jak počátek, tak konec tohoto životního období ženy provázejí poruchy, prvý nejčastěji blednička, druhý krvotoky, všeliké poruchy nervové, nádory atd. Příznaky ty bývají tu mírnější, tu závažnější, z pravidla však patrné.

Již tyto zjevy téměř fysiologické ukazují, že ústrojí, které ženu ženou činí, není žádné samostatné zařízení těla lidského, jež by bylo beze vlivu na ostatní ústrojí. Na-

opak je to tak významný orgán pro celé tělo ženy a všecky jeho úkony, že starší lékaři jednu rozšířenou nervovou a duševní chorobu ženskou (neb aspoň v převaze ženskou) neváhali nazvati »hysterie« (podle jednoho výhradně ženského orgánu, s jehož poruchami [vlastně s poruchami celé pohlavní sfery] často souvisí.

Tomuto názoru o vlivu jednoho orgánu na druhé velmi přispěl objevy svými francouzský věhlasný fysiolog *Brown-Séquard*. Učením svým o vnitřní sekreci žlaz*) vrhl nové světlo na vnitřní pochody v těle našem, jehož pomocí mnohé od dřívějška známé zjevy rázem se nám vysvětlily. Pokusy na zvířatech přispěly nám na pomoc a ukázalo se na př., že cevy vaječníků a cevy kostní mají jistý vzájemný vztah, jenž nám činí pochopitelným, proč jistá choroba (osteomalacia, změknutí kostí) tak často víže se k častým porodům.

Onen pochod přirozený, který zove se ovulace (tvorba a uvolňování se vajíček), děje se ovšem pravidelně i u žen svobodných. Ale k přirozenému běhu života že-

---

*) Brown-Séquard učil, že nejen žlázy bez vývodu, ale i žlázy, mající vývod, vytvořují jisté látky, které z nich vyjímá krev jimi proudící, aby je donesla do jiných orgánů, kde zase jiné úkoly obstarávají. Tuto tvorbu látek uvnitř žlaz a přechod jich do krve nazval vnitřní sekrece.

nina patří i mateřství (řekněme pohlavní život vůbec), jak svědčí mnohý případ děvčete za svobodna churavícího, jež v manželství rozvinulo se v nejzdravější ženu.

Jisto je dále, že ovulace u žen svobodných končívá a odkvět počíná dříve než u provdaných. To jest odchylka. Klimakterium opovídá se u svobodných také vážnějšími, neb aspoň citelnějšími poruchami než u žen v životě mateřském.

Pochopitelno, že na tomto místě nelze se šířiti o lékařské stránce věci. Tolik je však jisto, že odchylný život ženy svobodné obráží se i na jejím duchu, který vždy je zrcadlem tělesného stavu správného neb nesprávného a lze si jím vysvětliti mnohý rys povahy starých panen, jejich nedůtklivost, dráždivost, nepřátelskost, jindy zas nedůvěřivost neb uzavřenost a jindy hotovou zlobu.

Než poznavše důvody takového chování, zdali se budeme horšiti na bytost, jež není sama vinna?

Zajisté nikoli!

A to bylo a jest účelem také této stati.

OBSAH.

